

KUR'ANCILIK EKOLÜ VE NAMAZ

Ahmet YAZICI*

Öz

Kur'ancılık ekolü, kökeni hakkında bazı ihtilaflar olmakla birlikte modern döneme özgü bir harekettir. Ortak vasıf olarak Kur'an'ı tek ve yeter kaynak kabul eden ekol, sünnete, mezheplere ve gelenek olarak isimlendirilen dini müktesebata mesafeli yaklaşmaktadır. Bazı âyetlerin literal anlamından hareketle, Kur'an'ın her şeyi kapsadığını iddia eden ekol mensupları, metin merkezci bir anlayışla her şeyi Kur'an'dan çıkarmaya tevessül etmekte ve bu bağlamda te'vil kapısını sonuna kadar açmaktadır. Bu duruma verilebilecek en güzel örneklerden birisi de namazdır. Kur'an'da bütün peygamberlere emredildiği bildirilen, fakat detayları belirtilmeyen namazın uygulaması Hz. Peygamber'in sünnetiyle sabittir. Ancak sünnete ve geleneğe mesafeli duran ekol mensuplarının namaz hakkında farklı yorum ve yaklaşımları mevcuttur. İşte bu çalışma, Kur'ancılık ekolü mensuplarının namaza bakışını tahlil etmekte ve bu ibadet özelinde onların Kur'an anlayışları hakkında tespitlerde bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kavramlar: Tefsir, Kur'ancılık, Sünnet, Gelenek, Namaz.

Qur'aniyyun and Prayer

Abstract

The Qur'anî School is a modern approach. However, there are some conflicts about its origin and roots. This school, which accepts the Qur'an as a complete and qualified source, distants itself from the Sunnah, islâmîc schools and the various traditional and religious sects. The followers of this school, claim that the Qur'an covers everything on its own, based on the literal meaning of some qur'anic verses. Hereby, they encourage to use the Qur'an as the only main source. In this context, they open all doors to use ta'wîl (esoteric interpretation). One of the subjects addressed by this school is the most important worship of islâm; Prayer. All prophets (Pbu Them) are ordered to perform the prayer. However, in the Quran, the practice of the prayer whose details are not specified, is fixed by the sunnah of the Prophet (PbuH). The followers of the school, who are distant from the Sunnah of the Prophet (PbuH) and the tradition, have different comments and approaches about the prayer. This study analyzes the views and approaches of the followers of the Qur'anî School towards the prayer and aims to determine their understanding of the Qur'an regarding this worship.

Keywords: Tafsîr, Qur'anî, Sunnah, Tradition, Prayer.

Makalenin Geliş Tarihi: 17.06.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 27.09.2020

* Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9439-1115, e-mail: ahmethamzat@gmail.com

Giriş

On dört asırlık bir geçmişe sahip olan İslâm medeniyeti birçok badireler atlatmıştır. 1095'te Kudüs'ün işgali, 1258'de Bağdat'ın düşüşü gibi sancılı dönemler geçirmiş olsa da sadece askeri alanla sınırlı olan bu başarısızlıkları telafi etmiş, tarihi yazan ve yöneten başat bir rol olarak varlığını devam ettirmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise, yaklaşık bin yıldır dünya tarihini domine eden Müslüman devletlerin güçlerini kaybetmeye başlaması ve İslâm topraklarının peyderpey emperyalistlerin kontrolüne geçmesiyle, Müslümanlar tarihinin en büyük medeniyet krizini yaşamaya başlamışlardır. Halen de bu sürecin devam ettiğini söylemek mümkündür. İlk etapta askeri, akabinde siyasi, iktisadi ve kültürel yozlaşmayı beraberinde getiren bu süreç, şanlı bir tarihin öznesi olan Müslümanları, aynı tarihin nesnesi konumuna düşürmüştü ve bu durum Müslümanların zihin dünyasında ciddi kırılma ve dönüşümlere sebep olmuştur. Her hâlükârda tek bir sebebe irca edilemeyecek kadar tahripkâr olan bu kriz, hâl çaresi bağlamında gerek âlim gerek aydın kesimlerde birçok cereyanın teşekkül etmesine sebep olmuştur.¹

On dokuzuncu yüzyılda Müslümanların aleyhine cereyan eden bu gelişmeler, o güne kadar İslâm'ın bâtil bir din olduğu iddiasını temellendirmede acziyet yaşayan Oryantalistler için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Bu meydana, ünlü Fransız oryantalist Ernest Renan 1883 yılında Sorbon'da verdiği bir konferansta Müslümanların geri kalmışlığının sebebini "İslâm mânî-i terakkîdir/İslam gelişmeye engeldir" sözüyle temellendirmeye çalışmıştır. Renan'ın bu iddiası, İslâm dünyasında ciddi bir reaksiyona sebep olmuş, reddiye bağlamında birçok yazı kaleme alınmıştır.² İşte çalışma konumuz Kur'âniyyûn/Kur'ancılık³ hareketi/ekolü de böyle bir vasatta ve aşağı yukarı aynı tarihlerde ortaya çıkmış ve çözümün yeniden Kur'an'a dönüşle mümkün olduğunu, diğer bir deyişle kurtuluşun, Kur'an'ı yeniden hayatın merkezine

- 1 Ehl-i Hadîs, Ehl-i Kur'an, Selefilik, İslâmcılık, Turancılık ve Osmanlıcılık, Halifeliğin kaldırılmasıyla Hindistan'da teşekkül eden Hilâfet hareketi, Müslim Lig, Pakistan'da Mevdu-di'nin kurduğu Cemaat-i İslâmî ve ülkemizde Millî Görüş hareketi bu bâbda zikredilebilir.
- 2 Ayrıntılı bilgi için bkz: Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- 3 Bu ekolün/hareketin isimlendirilmesi bazında farklı telakkiler mevcuttur. Hint alt kıtasında ve Mısır'da daha ziyade Kur'âniyyûn ve Ehlul-Kur'an tabirleri kullanılırken ülkemizde Meâlcilik, Kur'ancılık, Kur'an'a dönüş, Kur'an İslâmı, Kur'an bize yeter söylemi, indirilen din vb. tabirler kullanılmaktadır. Biz çalışmamızda çoğunlukla Kur'ancılık tabirini kullanacak bazen yerelliği de göz önünde bulunduracağız. Kavramın Türkiye'deki kullanımları hakkında detaylı bilgi için bkz: Ercan Şen, "1980 Sonrası Dergilerde 'Kur'ancılık' ve 'Mealcilik' Tartışmaları", *Bir Başka Hayata Karşı" 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler*, ed. Lütfi Sunar (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 3/259-278.

olarak ve Kur'an dışındaki her şeyi de saf dışı bırakarak gerçekleştirceğini savunmuştur.

İlk olarak Hint alt kıtasında temayüz eden Kur'âniyyûn ekolünün kurucu aklı Seyyid Ahmed Han'dır (ö. 1898).⁴ O, Hindistan'daki Müslümanların bir kısmının Yahudiler gibi dışa dönük ve şekilci, diğerlerinin de Katolikler gibi içe yöneldiklerini ifade ederek, her iki anlayışın da Müslümanların gerçek İslâm'a olan imanlarını zedelediğini ve dinî pratiklerini yozlaştırdığını ileri sürmüştür. Ahmed Han, etkisinde kaldığı batı aklından mülhem,⁵ İslâm'ı akılla uzlaştırıp rasyonalize etmek, mucizeleri reddedip natüralist felsefeyi savunmak, geçmiş ulemanın görüşlerinden ibaret kabul ettiği geleneği reddetmek ve modern ilimlerle uzlaşacak bir söylem geliştirilmesinin zaruretini savunmak gibi uç fikirler ortaya koymuş ve en nihâyetinde Hindistan'ın bir Luther'e ihtiyacı olduğunu⁶ iddia etmiştir.⁷

Her ne kadar kendisi hayattayken bu hareket böyle bir isimle tesmiye edilmemiş olsa da onun görüşleri, vefatından dört yıl sonra Abdullah Çekrâlevî (ö. 1914) tarafından "*Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'an*" adıyla kurumsallaştırılan ve nizami bir harekete dönüşen Kur'âniyyûn ekolünün temel karakteristiğini oluşturmuştur.⁸ Bu ekolün mensupları, sünneti ve hadisleri inkâr etmeleri sebebiyle münkirîn-i hadîs, Kur'ân'ı tek kaynak kabul etmeleri sebebiyle Kur'ânî, hareketin kurumsal ilk liderine nispetle Çekrâlevî, Ahmed Han'ın

4 Mazharuddin Sıddıkî, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 89.

5 Seyyid Ahmed Han'ın Doğu Hindistan şirketine çalışması, 1857 Hindistan ayaklanmasında İngilizlerin tarafını tutması, İngiliz Kraliçesinden bazı nişanlar alması ve 1875'te açtığı Aligarh Kolejinde Thomas W. Arnold, Joseph Horowitz gibi oryantalistlere dersler verdirmesi gibi sebepler onun Batı aklından etkilendiğinin önemli işaretleridir.(Mustafa Öz, "Seyyid Ahmed Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989); Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (Klasik Yayınları, 2019), 216-218.)

6 Seyyid Ahmed Han'ın temellerini attığı Kur'âniyyûn hareketinin "öze dönüş, Kur'an'a dönüş, sadece Kur'an" gibi sloganlarıyla, dini pratikleri işlevsizleştirip Batı'daki seküler din anlayışının temellerini atan Protestanlık hareketinin "sola scriptura/sadece kutsal kitap ve "ad fontes/kaynaklara doğru" sloganlarının birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Muhammed Abduh da Protestanlık hareketini "ıslah", onun lideri Luther'i de "muslih" olarak vasıflandırmaktadır.(Muhammed İmâre (ed.), *el-A'malü'l-kamile li-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh* (Beyrut-Kahire: Daru's-Şurûk, 1993), 3/292-293.

7 Öz, "Seyyid Ahmed Han".

8 Söz konusu hareketin sünneti inkâr yaklaşımı, İslam'ın ilk asırlarında ortaya çıkan Hâricî ve Mu'tezilî anlayışlarla benzerlikler arz etse de, yapılan çalışmalar, gerek haricilerin, gerek mu'tezilîlerin sünnete yaklaşımlarıyla, Kur'âniyyûn hareketinin sünnet algısının esaslı farklılıklar içerdiğini ortaya koymaktadır. İlgili çalışmalar için bkz: Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 3. Bs (Ankara: Otto, 2018), 105-165; M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet: Eleştirel Bir Yaklaşım*, 15. Bs (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 117-147; Mûsâ Carullah Bigiyef, *Kur'an ve Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım: Kitabü's-Sünne*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 4.

natüralist görüşleri sebebiyle neyçirî/tabiatçı ve hareketin velût şahsiyeti Gulam Ahmed Pervîz'e (ö. 1985) nispetle Pervîzî adlarıyla anılmıştır.⁹

20. yüzyıl boyunca, Hint Alt kıtasında, Abdullah Çekrâlevî, Ahmeduddin Amritsârî (ö. 1936), Hâfız Eslem Cerâcpûrî (ö. 1955), İnâyetullah Han el-Meşrikî (ö. 1963) ve Gulâm Ahmed Pervîz gibi önde gelen şahsiyetlerle etkisini günümüze kadar devam ettiren Kur'âniyyûn ekolü, aynı dönemde, Arap dünyasının modernist fikirler açısından münbit ülkesi Mısır'da Muhammed Tevfîk Sıdkî, Muhammed Ebû Zeyd (ö. 1930)¹⁰, Ferit Vecdi (ö. 1954), Ali Abdurrâzık (ö. 1966), Mahmûd Ebu Reyve (ö. 1970), Reşad Halife (ö. 1990), Ahmed Subhî Mansûr ve Cemal el-Benna gibi şahıslar tarafından farklı tonlarda seslendirilmiştir.¹¹ Suriye'de bu hareketin mensupları arasında Mühendis Muhammed Şehrûr, Sâmir İslâmbûlî, Niyazi İzzuddîn, Adnan Rufâî ve Ali Mansur Keyâli gibi isimler sayılabilir.¹²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla fiili olarak Kur'ancılık, Arap dünyasının gündemine, ilk defa 1906 yılında Reşid Rıza'nın uhdesindeki Menâr dergisinde, Muhammed Tevfîk Sıdkî (ö. 1920) tarafından yayınlanan "*el-İslâmu hüve'l-Kur'ânu vahdeh*" isimli makale ile girmiştir.¹³ Makalede kendisi gibi düşünenleri "*nahnü'l-Kur'âniyyûn*" diye isimlendiren Tevfîk Sıdkî, bazı âyetlerle¹⁴ istidlal ederek dinin tek kaynağının Kur'an olduğunu ve Sünnetin hiçbir şekilde kaynak değeri taşımadığını iddia etmiştir.¹⁵ Ciddi bir tartışmanın başladığı bu konuya, Reşid Rıza'nın Sünnet'in kaynak olduğunu savunan cihetten taraf olmasıyla Tevfîk Sıdkî geri adım atmış ve "*Kelimetü insâf ve i'tirâf*" isimli bir sayfalık özür yazısıyla tartışma son bulmuştur.¹⁶ Yazısında

9 Bırışık Abdülhamit, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 299.

10 Muhammed Ebu Zeyd'in görüşleri hakkında bkz: Recep Orhan Özel, "Kur'âniyyûn Akımının Mısırlı Bir Mümessili: Muhammed Ebu Zeyd (H. 1349/M. 1930) Örneği", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 55-81.

11 Mısırlı Kur'ancılara görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (Klasik Yayınları, 2019), 219-224; Cemal b. Muhammed b. Ahmed Hâcir, *el-Kur'âniyyûne'l-Arab ve mevkıfuhum mine't-tefsir: dirâse nakdiyye*. (Cidde: Daru't-Tefsir, 2015), 99-124.

12 Suriyeli Kur'ancılara görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Hâcir, *el-Kur'âniyyûne'l-Arab ve mevkıfuhum mine't-tefsir: dirâse nakdiyye*, 125-134.

13 Kur'ancılık hareketinin sünnete bakışını iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi hem teoride hem de pratikte sünneti reddedenler. Burada kastımız da budur. İkincisi ise teoride kabul edip pratikte belli şartlara bağlayarak işlevsiz hale getirenler. Muhammed Abduh'u bu kategoride saymak mümkündür.

14 el-En'am, 6/38; el-Hicr, 15/9; en-Nahl, 16/89.

15 Muhammed Tevfîk Sıdkî, "el-İslâmu hüve'l-Kur'ânu vahdeh", *el-Menar*, ed. Muhammed Reşid Rızâ 9/7 (1906): 515-525.

16 1906 yılının Recep sayısında yayınlanan ilk makalesinde kendisini Tora Hapishanesinde doktor olarak takdim eden Muhammed Tevfîk Sıdkî, kanaatinin bu şekilde olduğunu ve işin ehli olanların kendisine yol göstermesini salık vermiştir. Onun bu çağrısına Ezher hocalarından Tâhâ el-Bişrî aynı derginin Ramazan sayısında "*Usûlü'l-İslam*" ve Şevval sayısında "*ed-Dîn ve'l-Akl*" olmak üzere iki makale ile cevap vermiştir. Sıdkî, Zilhicce sayı-

Reşid Rıza tarafından kendisine yapılan reddiyenin yeterli olduğunu, ameli sünnetin dinde hüccet olduğu noktasında aşırıya gittiğini, Kur'an'da yer almasa bile sahabenin vacip olarak anladığı ve gelmiş geçmiş bütün Müslümanların en küçük bir ihtilafa düşmeksizin kabul ettiği ameli ve itikâdi hükümlerin bağlayıcı olduğunu itiraf etmiştir.¹⁷

Günümüz Arap dünyasında Kur'ancılık ekolünün en önemli mümesili Mısırlı Ahmed Subhî Mansur'dur.¹⁸ Yazdığı kitaplar ve yönetimindeki "*ahl-alquran.com*" isimli internet sitesiyle bu ekolün liderliğini yapan Ahmed Subhî, diğer Kur'ancılar gibi sünneti reddetmekte ve dinde tek kaynak olarak Kur'an'ı kabul etmektedir.¹⁹

Dinin doğru pratiklerini elde edip Müslümanları ataletten kurtarmaya mebni bir hareket olarak ortaya çıkan Kur'ancılık hareketi, gelinen noktada İslâm'ı modern çağın gereklerine uygun tarzda yorumlamaya matuf bir anlayışa evrilmiş görünmektedir. Herhangi bir usul anlayışı olmayan ve dolayısıyla homojen bir yapı arz etmeyen bu hareketin nereye varacağı hususunda ise bir şey söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir.

Mazisi bir asrı aşan Kur'ancılık hareketinin tarihsel serencamına ve önemli mümessillerine dair aktardığımız bu muhtasar bilgilerden sonra şimdi de bu hareketin ülkemizdeki yansımalarına temas etmek istiyoruz.

1. Türkiye'de Kur'ancılık Ekolü

Batılı devletlerin hiçbir zaman bilfiil sömürge haline getiremediği Osmanlı devleti, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde dramatik bir şekilde tarih sahnesinden çekilmiştir. Onun yerine ikame edilen yeni devletin yönünü tamamen Batı'ya çevirmesi ve eğitim dâhil dini olan her şeyin kontrol altına alınması, hem fikriyat hem de neşriyat açısından sönük bir dönem geçirilmesine sebep olmuştur. Ancak çok partili hayata geçişle beraber gelen görece özgür-

sında bu iki makaleye "*el-İslâmu hüve'l-Kuranu vahdeh red lired*" yazısıyla cevap vermiştir. Ancak Sıdkî'nin ilk makalesindeki görüşlerini savunduğu bu uzun yazısının hemen devamında Reşid Rıza tarafından "*el-Menâr*" başlığıyla ve tartışmanın daha fazla uzamaması adına sünnetin kaynak olduğuna dair beş sayfalık bir değerlendirme yazısı yayınlanmıştır. Bir sonraki yılın Safer sayısında Sıdkî'nin özür dilediği "*Kelimetü insâf ve itirâf*" yazısıyla Menâr dergisi özelinde devam eden bu tartışma son bulmuştur.

17 Muhammed Tefvîk Sıdkî, "*Kelimetü insâf ve itirâf*", ed. Muhammed Reşid Rızâ, *el-Menâr* 10/2 (1907), 140.

18 1985 yılında uç görüşlerinden dolayı Ezher Üniversitesindeki görevine son verilen Ahmed Subhî Mansur, hakkında açılan davalar sebebiyle birkaç kez tutuklanmıştır. 90'lı yıllarda parti kurarak siyasete de adım atmış olan Ahmed Subhî, şu anda Amerika'da yaşamakta ve Kuzey Virginia Eyaletinde kurduğu Uluslararası Kur'an Merkezi (IQC) aracılığıyla ve yönetimindeki "*ahl-alquran.com*" isimli internet siteyle görüşlerini yaymaya devam etmektedir. (Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 221.)

19 Bu konudaki görüşleri için bkz: Ahmed Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve kefâ masdaran li't-teşrii'l-İslâmî*. (Beirut: Müessesetü'l-İntişari'l-Arabi, 2005).

lük yılları, Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*, Nurettin Topçu'nun *Hareket* ve Sezai Karakoç'un *Diriliş* dergisi gibi aksiyoner dergilerle İslâmî cenahta ciddi bir hareketlenmeye sebep olmuştur.

İşte böyle bir vasatta, 1980'li yıllarda yayın hayatına giren Kalem, Kelime, Aylık ve halen devam eden İktibas gibi dergiler etrafında kümelenen ve adına "*Meâlciler*" denilen teşekkülü, Kur'ancılıkların Türkiye'deki ilk nüvesi olarak kabul etmek mümkündür. Bu dergilerin yazar kadrolarına baktığımızda, içlerinde İslâmî ilimlerde behresi olanların yanı sıra farklı alanlarda yetkinliği olanlar da mevcuttur. Dinin tek kaynağının Kur'an olduğu, Kur'an İslâm'ına dönülmesi gerektiği, Kur'an'ın her şeyi içerdiği, Kur'an'ın açık ve anlaşılır olduğu, Kur'an'ı anlamak için uzman olmak gerekmediği, geleneğin Kur'an'ı anlamaya engel olduğu, Sünnet ve Hadis'in kaynak olmadığı, Kur'an'ı anlamak için meâl okunmasının gerektiği gibi vurguların sık sık yer aldığı bu dergilerin, meâllerin gün be gün arttığı günümüz Türkiye'sinde kısmen etkili olduğunu söylemek mümkündür.²⁰

Kuşkusuz bu dergilerden en radikal 1988-89 döneminde yayınlanan ve toplamda 24 sayı çıkaran Kalem Dergisi'dir. İkinci yılında derginin Yazı İşleri Müdürü olan Lütfi Altınsu'nun son sayıda "*ne yapmak istedik*" başlığı altında dile getirdiği şu ifadeler, derginin varoluş gayesini ifade etmesi açısından kritik önemi haizdir: "*Bir yanda modernizmin diğer yanda tarih ve geleneğin getirdiği akli ve yaşam karışıklığı içinde vahyin pırıltısını görebilen bir avuç insanın yapabileceği şey, din adına ve fakat Kur'an'a dayanmayan her şeyi inkâr edip yeniden ve Kur'an'dan başlamak olacaktır.*"²¹

Kur'ancılık hareketinin, yine aynı dönemlerde, sivil bir çaba olan Meâlciler'in yanı sıra akademik camiadan da ciddi bir karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Hüseyin Atay, Süleyman Ateş ve Yaşar Nuri Öztürk (ö. 2016) gibi Türkiye'nin İlahiyat alanındaki meşhur simaları sayılabilir. Aralarında hem usûl hem de fîrû açıdan farklılıklar olmakla birlikte her üçünü de Kur'an İslâm'ı potasında bir araya getirmek mümkündür. Yine aynı şekilde her üçü de belli şartlar muvacehesinde sünneti dinde kaynak olarak kabul etmektedir.

Kur'ancılık ekolünün ya da ülkemizdeki yaygın kullanımıyla Kur'an İslâm'ı söyleminin Türkiye'de zirve yaptığı dönem, 2000'li yıllar ve sonrasına tekabül etmektedir. Akademik camiadan veya sivil platformlardan birçok kişi veya vakıf/dernek tarafından farklı tonlarda seslendirilen bu söylem, gerek televizyon gerek sosyal medya iletişim kanalları vasıtasıyla daha geniş

20 Bu dergiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Şen, "1980 Sonrası Dergilerde 'Kur'ancılık' ve 'Mealcilik' Tartışmaları".

21 Lütfi Altınsu, "Ne Yapmak İstedik", *Kalem* 19-24 (1989), 18.

kitlelere ulaşma imkânı bulmuştur. Söz konusu söylem sahipleri içerisinde Süleymaniye Vakfı bünyesinde kurduğu bir ekiple çalışmalarını sürdüren Abdülaziz Bayındır, Akabe vakfı bünyesinde faaliyet gösteren Mustafa İslamoğlu ve Bayraktar Bayraklı gibi İslâmî gelenekten gelenlerin yanı sıra Edip Yüksel, Ferec Hüdür, Muhammed Nur Doğan, Hakkı Yılmaz, İhsan Eliaçık, Caner Taslaman ve Emre Dorman gibi gelenek dışından gelen kimseler de bulunmaktadır.

Kur'ancılık ekolü ilk etapta din anlayışını, dine bakışı, dinin kaynaklarına yaklaşımı resmeden bir mahiyet arz etse de en nihâyetinde bu söylemin bi-gâne kalamayacağı husus, dini pratiklerdir. Aynı şekilde söylemin sahipleri tarafından dile getirilen *“Kur'an her şeyi açıklayan/Mübîn'dir”, “Kur'an dinde mütevâtir tek kaynaktır”, “Kur'an bize yeter”, “Kur'an anlaşılacak için indirilmiştir, dolayısıyla herhangi bir ilave açıklamaya ihtiyaç duymamaktadır”* gibi sloganik ifadeler ilk bakışta kulağa hoş gibi gelse de kanaatimizce bu söylem hakkında yapılacak leh vealeyhte yorumlar, söylemin dini pratiklere bakışı ortaya konulduktan sonra yapılmalıdır. Biz de bu amaçla tarihçesine dair yaptığımız bu kısa bilgilendirmeden sonra söz konusu söylem sahiplerinin İslâm'ın en temel pratiği olan namaz ibadeti hakkındaki yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bunu yapmadan önce namazın İslâm, Cahiliye ve Yahudilik'teki konumuna dair muhtasar bir bilgilendirme yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. Bir İbadet Şekli Olarak Namaz

Kur'an'ı Kerim'de namazla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen âyetler incelendiğinde²², şekil ve mahiyeti belli olmamak kaydı ile namazın bütün peygamberlere ve dolayısıyla bütün insanlığa emredilen müşterek bir ibadet olduğu görülmektedir. Bütün şeriatlarda yer alan namaz ibadeti, önemine binaen Allah tarafından kendilerine büyük bir mükâfat verilerek cennete varis kılınan muttaki müminlerin sıfatlarından biri olarak zikredilirken,²³ aynı zamanda namazı terk etmek de cehenneme girme sebeplerinden biri olarak sayılır.²⁴ Kur'an'da namaz hakkında verilen bilgileri değerlendirdiğimizde, Hz. Âdem'le başlayan²⁵ ve insanlıkla yaşıt olan bu ibadetin o günden bu güne nasıl bir değişim geçirdiği hakkında net bir şey söylemek

22 Kur'an'ı Kerim'de “salat” kelimesi başta olmak üzere “kıyam”, (el-Bakara, 2/238; el-Müz-zemmil, 73/2, 20) “rükû”, (el-Bakara, 2/43, 125; Ali İmran, 3/43, el-Hacc, 22/26, 77) “secde”, (el-Bakara, 2/125; Ali İmran, 3/43, el-Hacc, 22/26,77) “tesbih” (er-Rûm, 30/17) ve “zikir” (el-Ankebût, 29/45) gibi kavramlar namaz ibadeti bağlamında kullanılmaktadır.

23 el-Bakara, 2/3-5, 177, 277; en-Nisâ, 4/162; el-Mâide, 5/12; el-Enfâl, 8/2-4; Tevbe, 9/71-72; er-Ra'd, 13/22-24; el-Mü'minûn, 23/1-11; el-Lokmân, 31/4-5.

24 el-Müddessir, 74/38-43.

25 el-Meryem, 19/59.

mümkün gözükmemektedir. Ancak, nesih teorisini, şeriatların neshi bağlamında işletirsek, hakkında nesih olamayacağına ittifak edilen itikâdi alanın dışında kalan namaz için bir değişimden söz edilebilir.

Kur'an'da namazın önemini bildiren âyetlerin, nasıl eda edileceğine dair âyetlerden daha fazla olduğu bir vakıadır. Kur'an'da namazın edasıyla alakalı zikredilen şartlar, temizlik, rükû', secde, kible, belirli vakitte kılmak, ne söyleyeceğini bilecek kadar ayık olmak şeklinde özetlenebilir. Ancak gelenekten tevarüs eden ve üzerinde ittifak edilen namazın bunları da kapsamakla birlikte, şartları, rükünleri, vacipleri ve sünnetleriyle çok daha fazla detay içerdiği herkesin malumudur. Namaz ile alakalı hükümleri içeren fıkıh kitaplarına baktığımızda, üzerinde ittifak edildiği halde Kur'an'da yer almayan kısımların Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla sabit olduğu görülmektedir.²⁶

Yukarıda, Kur'an söylemi sahiplerinin aralarında farklılıklar olmakla birlikte genel anlamda sünnetin teşri fonksiyonuna karşı, selbi bir yaklaşım sergilediklerine temas etmiştik. Sünnete karşı olumsuz bir tavır ortaya koyan söz konusu söylem sahiplerinin karşı karşıya kaldıkları en önemli 4 meselelerden biri, büyük oranda Hz. Peygamber'in uygulamasıyla şekillenen namaz ibadetidir. Bu noktada temel iki eğilimden bahsetmek mümkündür:

a) Hâlihazırdaki namazı kabul etmeyip sırf Kur'an'dan hareketle yeni namaz formları oluşturmak, namazın iki, üç veya dört vakit olduğunu iddia etmek, namazda kibleye yönelmeyi gerekli görmemek, bütün namazların iki rek'at olduğunu iddia etmek, namazdaki secde sayılarını artırmak, vb. görüşler ileri sürenler.

b) Mevcut bilinen namazı kabul etmekle birlikte, onu belli bir zamana tahsis etmek, zorlama te'villerle Kur'an'dan delillendirmeye çalışmak, namazın cahiliye toplumunda bilinen bir ibadet olduğunu ve onun devamı olduğunu söylemek, namazın Yahudi kültüründen alındığını savunmak, vb. iddialar ortaya atanlar.

Burada yeri gelmişken temas etmek istediğimiz diğer bir husus da şudur ki Kur'ancuların bir kısmı tarafından iddia edilen namazın İslâm öncesi kültürlerden nakledildiği veya etkilendiği iddiası orijinal bir görüş değildir. İslâm Ansiklopedisinin "salât" maddesini yazan oryantalist A. J. Wensinck, bir kısmı kendisine, bir kısmı başka oryantalistlere ait olmak üzere namaz hakkında -İslâm kaynaklarıyla uyumlu olmayan- bir takım iddialarda bulunmuştur. Çoğunlukla Şafiî mezhebinin görüşlerini esas alarak "salât" maddesini kaleme alan Wensinck'in, birçoğu İslâmî literatüre cehaletini -veya art

26 Kur'an'da ve sünnette yer alan namazla alakalı hükümler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Abdurrahman Ensari, "Namaz Âyetleri Bağlamında Kur'ân-Sünnet İlişkinine Dair Bir Tartışma", *EKEV Akademi Dergisi*, 76 (2018), 15-34.

niyetini- izhar eden iddialarını zikrederek konuyu uzatmak niyetinde değiliz. Çalışma konumuzla alakalı bir iki iddiayı zikredip merak edenleri ilgili maddeye havale ediyoruz. Wensinck, söz konusu maddede İslâm'daki namaz ile Yahudi ve Hıristiyan dini ayinleri arasında benzerliklerin dikkate değer olduğunu söylemektedir. Yine günde beş vakit namaz nazariyesinin hangi devirde yerleştiğinin kati şekilde tespit edilemeyeceğini, Goldziher'in bu noktada İran tesirine başvurduğunu ifade etmektedir.²⁷ Delil zikretmeksizin bu ifadeleri kullanan Wensinck'in, masumane bir niyetle bu maddeyi kaleme aldığı kanaatinde değiliz. Çünkü İslâm'ı semavi bir din, Hz. Muhammed'i de ilahi vahye muhatap bir elçi kabul etmeyen oryantalistlerin, İslâmî ritüellerle Mekke ve çevresindeki kültürler arasında irtibatlar tespit etmeye çalışmaları varoluşsal amaçlarıyla birebir aynılık arz etmektedir.

Gerek Kur'ancıların ortaya koydukları görüşlerin, gerek oryantalist iddiaların zihni arka planını tespit edebilmek adına, çalışmamızın bu kısmında, vahyin de ilk muhatapları olan Cahiliye Arapları ile Yahudilik'teki ibadet anlayışına muhtasar bir şekilde temas etmek istiyoruz.

2.1. Cahiliyede Namaz

Milattan önce iki binli yıllarda yaşayan ve oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrâhim'in, zürriyetinden Müslüman bir nesil çıkarması ve onlara dinlerini öğretecek bir peygamber göndermesi için Rabbine niyazda bulunduğunu Kur'an bize haber vermektedir.²⁸ Ateşe atılma hadisesinden sonra Harran bölgesinden hicret eden Hz. İbrâhim, zaman zaman Kâbe'yi ve oğlu Hz. İsmâil'i ziyaret etse de hayatının büyük çoğunluğunu Filistin bölgesinde geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Kabri de bugün Batı Şeria sınırları içerisinde yer alan el-Halil/Hebron şehrinde yer almaktadır.²⁹ Hz. İbrâhim'in soyundan birçok peygamber gönderilmiştir. Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd ve Hz. İsmâ onun soyundandır ve hepsi de İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilmişlerdir. Kur'an'da zikri çokça geçen İsrâiloğulları da Hz. İbrâhim'in torunu Hz. Ya'kûb'un on iki oğlundan türeyen milletlere verilen isimdir.³⁰ Peygamberler şehri Kudüs'ün dinler tarihi açısından önemi de Benî İsrâil'e gönderilen birçok peygambere ev sahipliği yapmasındandır.

Allah Teâlâ, yukarıda zikri geçen Hz. İbrâhim'in duasına, son peygamber Hz. Muhammed'i, Hz. İsmâil'in soyundan göndererek, takriben iki bin beş

27 A. J. Wensinck, "Salât", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), 10/112-113.

28 el-Bakara, 2/128, 129.

29 Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 21/266-272.

30 Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001).

yüz yıl sonra icabet etmiştir. Kur'an'ın ifadesiyle Yahudilerin inkârına ve hasedine sebep olan bu takdir³¹, Kâbe'yi ve Mekke'yi kıyamete kadar geçerli olacak son semavî dinin merkezi yapmıştır.

Hz. İbrâhim'den Hz. Peygamber'e kadar geçen yirmi beş asırlık süreçte Mekke ve çevresindeki dini yapının nasıl cereyan ettiğini kesin hatlarıyla tespit etmek mümkün değildir. Ancak Hz. Peygamber zamanında katı bir putperest anlayışa sahip olan cahiliye Araplarının en azından ciddi bir değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Çalışma konumuz olan namaz ibadeti açısından değerlendirecek olursak, Kur'an'ı Kerim Meryem sûresinde³², Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmail'in ehline namazı emrettiğini beyan etmekte, yine aynı şekilde onların neslinden gelecek bir kısım insanların da namazı terk edeceklerini haber vermektedir. Her ne kadar Hz. İbrâhim'e emredilen namazın Hz. Peygamber tarafından fiilen uygulanan namaz olduğunu söyleyecek bir veriye sahip olamasak da, bu âyetlerden hareketle Mekke bölgesinde namazın tarihini milattan önce iki binli yıllara kadar götürmek mümkündür.³³ Öte yandan, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde, namaz diye isimlendirilen bir ibadetin varlığı âyetle sabittir. Ancak mevcudiyeti âyetle sabit olmuş olsa da, mahiyeti ve bu ibadetin Hz. Peygamber tarafından bilfiil uygulanan namaz ile benzerliği tartışmalıdır.³⁴ Cahiliye toplumunda müsemması salât/namaz olan bir ibadetin varlığına dair elimizdeki en önemli delil ise Enfâl sûresi'nde geçen şu âyet-i kerimedir:

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

*Onların (müşriklerin) Beytullah yanındaki salâtları mukâ/ıslık çalmak ve tasdiye/el çırpıktan ibarettir. Ey müşrikler! İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden dolayı şimdi tadın bakalım azabı!*³⁵

Görüldüğü gibi bu âyeti kerime cahiliye toplumunda “mukâ” ve “tasdiye”den müteşekkil bir ibadet şeklinin olduğunu ve bu ibadetin Beytullah'ta yapıldığını bizzat “salât” kelimesini kullanarak haber vermektedir. Âyetin hem manasını hem de geçtiği bağlamı göz önünde bulundurduğumuzda, salâtlarından bahsedilen müşriklerin zem konumunda olduklarını görmekteyiz. Şöyle ki bir önceki âyette, Kâbe'yi ziyaret etmek isteyen müminleri

31 el-Bakara, 2/89.

32 el-Meryem, 19/55, 59.

33 M. Mahfuz Söylemez tarafından kaleme alınan “Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı? isimli kitap, müsemmasından da anlaşıldığı gibi konuyu detaylı şekilde inceleyen bir çalışmadır. Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?* (İstanbul: Hikav Yayınları, 2018).

34 Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*. (İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, t.y.), 15: 501; Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 6. Bs (Ankara Okulu Yayınları, 2019), 89-99; İsrail Balcı, *Hz. Peygamber ve Namaz*, 6. Bs (Ankara Okulu Yayınları, 2018), 18-23, 42, 150.

35 el- Enfâl, 8/35.

geri çeviren müşrikler yerilmekte, onların Mescid-i Haramı yönetmeye layık olmadıkları vurgulanmaktadır. Aynı şekilde onların salâtının da “mukâ” ve “tasdiye” den ibaret olduğu bildirilerek yapmış oldukları bu ibadetin makbul bir amel olmadığı âyetin devamından anlaşılmaktadır.

Âyette zem edilen bir ibadet formu olan salâtın mahiyetini bilebilmek için, öncelikle onu oluşturan “mukâ” ve “tasdiye” kavramlarının hangi anlama geldiklerini tespit etmek gerekir. Sözlükte sırasıyla “ıslık çalmak” ve “el çırpma” anlamlarına gelen³⁶ bu iki kelimenin, âyet bağlamında hangi manada kullanıldıklarına dair müfessirlerinden şu görüşler nakledilmektedir.

İbn Abbas (ö. 68/687-88) bu âyet hakkında şöyle demiştir: Kureyşliler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf eder, ıslık çalar ve el çırpardılar. Bu âyet onların bu çirkin işlerini anlatmaktadır.³⁷ Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) ise, “tasdiye”-yi Kureyş'in insanları Beytullah'tan men etmesi şeklinde anlamlandırmış ve âyetin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır: Kureyşliler tavaf esnasında Hz. Peygamber'in karşısına çıkıp ıslık çalar, el çırpır ve onunla alay ederlerdi. Bunun üzerine bu âyeti kerime indi.³⁸ İbn Kesîr (ö. 774/1373), başta Abdullah İbn Ömer (ö. 73/693) olmak üzere Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713), Katâde (ö. 117/735) gibi birçok sahâbî ve tabiîn müfessirinin “mukâ” kelimesine ıslık çalma, “tasdiye” kelimesine ise; el çırpma, alkış tutma anlamını verdiklerini nakletmektedir.³⁹ Âyet hakkındaki yorumları “*Târihu's-salâti fi'l-İslâm*” isimli çalışmasında tahlil eden Cevad Ali de âyetteki “mukâ” ve “tasdiye”nin eğlence kabilinden hareketler olduğunu, bunların saygı, ihtiram ve tazim içeren namazla mukayese edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁰

Yaptığımız bu nakillerden anlaşıldığı üzere, söz konusu âyette “salât” kavramı ile ilişkilendirilen “mukâ” ve “tasdiye” kavramları, müfessirler tarafından çoğunlukla ıslık çalıp ses çıkarma şeklinde icra edilen bir ibadet formu olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla Enfâl sûresi 35. âyetinde yer alan “salât” kavramından hareketle cahiliye toplumunda Hz. Peygamber'in namazına benzer bir ibadet formunun olduğunu söylemek isabetli bir yaklaşım değildir. Nitekim cahiliye Araplarının namaz anlayışına dair önemli bir çalışması bulunan Mahfuz Söylemez de konu hakkında yaptığı detaylı tahlillerden

36 Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi Halil b Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988), 5/519; Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*., 5/141.

37 Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b Ömer İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame (Riyad: Daru Taybe, 1997), 4/52.

38 Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Daru Hicr, 2001), 11/164.

39 İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/50-53.

40 Cevad Ali, *Târihu's-salâti fi'l-İslâm* (Bağdat, ts.), 10-11.

sonra aynı minvalde kanaat beyan etmiştir.⁴¹ Enfâl sûresi 35. âyetin makale boyutunda ele alındığı diğer bir çalışmada da böyle bir benzerliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴²

Hız. Peygamber'in namazına benzer bir ibadet şeklinin cahiliye toplumunda var olduğunu savunanların bir diğer delili ise, Zeyd b. Amr, Ebû Zer el-Ğifârî, Kuss b. Saide gibi bir kısım şahısların İslâm öncesi dönemde namaz kıldıklarına dair kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerdir.⁴³ Çalışmasında söz konusu rivayetleri hem sened hem de metin tenkidi açısından değerlendiren Söylemez, anılan şahısların ibadet kastiyla yapmış oldukları bir kısım ritüellerin İslâm'ın emretmiş olduğu namazdan farklı olduğu kanaatine varmıştır.⁴⁴

Burada son olarak vurgulamak istediğimiz husus şudur: Namazın, ilk vahyin inzalinin akabinde bizzat Cebrail tarafından Hız. Peygamber'e öğretildiği hususunda siyer kaynakları neredeyse ittifak halindedir. Konuyu "*Cebrail'in Hız. Peygamber'e Abdesti ve Namazı Öğretmesi*" başlığı altında ele alan İbn Hişâm, Hız. Peygamber Mekke'nin yukarı bölgesinde iken Cebrail'in kendisine geldiğini, yerden fıskıran bir pınardan abdest aldığını, ardından Hız. Peygamber'in de onun gibi abdest aldığını, sonra Cebrail'in namaz kıldığını, Hız. Peygamber'in de onun gibi namaz kıldığını ve Cebrail'in oradan ayrıldığını, bunun ardından Hız. Peygamber'in eve gelerek Hız. Hatice'ye bu namazı öğrettiğini nakletmektedir.⁴⁵ İbn Hişâm'ın naklettiği bu rivâyetin benzeri, Belâzürî⁴⁶ ve Taberî⁴⁷ gibi farklı siyer kaynaklarında da geçmektedir.⁴⁸ Yine İbn Hişâm bir sonraki bab başlığında Cebrail'in Hız. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretmesinden bahseden rivâyeti nakletmektedir.⁴⁹ Aynı şekilde Abdul-

41 Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?*, 53-69.

42 Mehmet Yaşar, "Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Câhiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salât", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206.

43 Azimli, *Cahiliye'yi Farklı Okumak*, 89-96; Balcı, *Hız. Peygamber ve Namaz*, 18-20.

44 İlgili rivayetleri tahlil eden Söylemez, bu rivayetlerin anılan iddia için yeterli delil olamayacakları kanaatine varmıştır ki biz de müellifin bu kanaatine katılmaktayız. Hem tekrara düşmemek, hem çalışmamızın hacmini artırmamak hem de ana konumuzdan uzaklaşmak adına ilgili rivayetleri çalışmamızda değerlendirmeyi uygun görmedik. (Bkz: Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?*, 21-34.)

45 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr (Mısır: Mektebetu Mustafâ, 1955), 1/244; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî İbn İshâk, *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1978), 136; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 1/203.

46 Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkâr (Riyad: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/111.

47 Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid Taberi, *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. (Beyrut: Dâru't-turâs, 1987), 2/304.

48 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?*, 75-78.

49 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/245.

lah ibn Mes'ud'dan⁵⁰ merfu olarak nakledilen ve Hz. Peygamber'in namaz kılmayı bizzat Cebrail'den öğrendiğini ifade eden rivâyetler, İslam'daki namaz ve abdestin Hz. Peygamber tarafından –cahiliyedeki bazı ibadet şekillerine kısmen benzerlikler arz etse de- daha önce bilinmediğine delalet etmektedir. Nitekim el-Bakara 238-239. âyetlerde “*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın. Eğer korku halinde iseniz, yaya olarak veya binek üzerinde namaz kılın. Fakat güvenliğe çıktığınızda, bilmediğiniz şeyleri size öğreten Allah'ın öğrettiği gibi ibadetinizi ifa edin!*” buyrularak namazda vahyin etkisine işaret edilmiştir.

2.2. Yahudilikte Namaz

Çerçeve bir ibadet olarak bütün peygamberlere ve geçmiş ümmetlere farz kılınan namazın, Yahudilere de emredilen bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Bakara ve Mâide sûrelerinde yer alan bazı âyetlerde ise bizzat İsrâiloğulları namazla sorumlu tutulmuşlardır.⁵¹ Diğer taraftan Meryem sûresinde İsrâiloğullarına gönderilen pek çok peygamberin ismi zikredilip Allah'ın âyetlerini duyunca secdeye kapandıkları, onlardan sonra gelen nesillerin ise nefislerine uyup namazı terk ettikleri bildirilmektedir.⁵² Ancak Kur'an'da, İsrâiloğulları bağlamında zikredilen “*salât*” kavramından kastedilen ibadetin mahiyeti hakkında herhangi bir beyan bulunmamaktadır. Dolayısıyla Yahudilikteki ibadet anlayışını ortaya koyarak, “*salât*” kavramıyla kastedilen ibadet şeklinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.⁵³

Yahudilik'te bütün Tevrat emirlerini de kapsayacak şekilde ve bilhassa ibadet manasında, ruhu saflaştırma ve disiplin altına alma vurgusuna sahip olan İbrânîce “*avoda*” kelimesi kullanılmıştır.⁵⁴ Bunun yanında günlük ibadetler için “*tefila*”, dua ve yakarma anlamında “*bakaşah*” ve ibadet etme anlamına gelen “*şevah*” terimleri de kullanılmaktadır.⁵⁵ Tevrat'ta yer alan bilgilere göre, eski İsrâil toplumunda ibadetin temelini kurban kültü oluşturmuş,

50 Buhârî, “Bedu'l-Halk”, 6.

51 el-Bakara, 2/83; el-Maide, 5/12.

52 el-Meryem, 19/58-59.

53 Yahudilerin ibadet anlayışını ele alan birçok çalışma mevcuttur. Ancak Şinasi Gündüz tarafından kaleme alınan “*Namaz ve Yahudilikteki Günlük ibadet*” isimli çalışma, hem içerik hem de İslam'daki namaz ibadetinin Yahudi menşeli olduğu iddialarını tahlil etmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. İlgili çalışmalar için bkz: Hayrullah Örs, *Mûsâ ve Yahudilik* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 468 s.: 332-340; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016), 380-386; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008), 279-286; Şinasi Gündüz, “*Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet*”, *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018): 215-238.

54 Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 271.

55 Freeman T., “*What is Tefilah? A Labor of the Heart*”,

https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1452805/jewish/Tefillah.htm. (Gündüz, “*Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet*”, 220'den naklen).

bilhassa İbrânî ataları döneminde ibadet ferdi tarzda, Tanrı'ya sunulan adak, takdime ve dua şeklinde yerine getirilmiştir.⁵⁶ Muhtevasında zaman zaman farklılıklar olmakla birlikte, Mâbet merkezli olarak icra edilen Kurban, Yahudiliğin en kadim ve en önemli ibadetidir.⁵⁷ Hz. Mûsâ zamanında Mısır'dan çıkan İsrâiloğulları, çölde geçirdikleri kırk yıl boyunca kurbanlarını, konakladıkları yerde inşa ettikleri seyyar Çadır Mabetlerde icra etmişlerdir.⁵⁸ Mâbet merkezli ibadet anlayışı Süleyman Mâbedi'nin yıkılışına kadar önemini korumuş, sürgün döneminde ise Mâbet'ten uzak kalan Yahudilerin⁵⁹ ibadet anlayışında esaslı değişiklikler olmuştur.⁶⁰

Eski İsrâil dininde "Mâbed", "Kurban" ve "Kohenlik" uygulaması merkezi konuma sahipken, Birinci Mâbed'in yıkılmasıyla başlayan sürgün ve sonrası dönemde, hediye ve kurban takdimi ortadan kalkmış ve onun yerine günümüzde de varlığını sürdüren namaz getirilmiştir.⁶¹ Bu dönemde Yahudi dini hayatı sinagog, Tevrat ve rabbiler⁶² etrafında gelişme göstermiştir. Mâbet'te Kohenler⁶³ aracılığıyla yerine getirilen kurban ibadetinin yerini, sinagoglarda rabbiler eşliğinde icra edilen Tevrat çalışması (Talmud Tora) ve kalbin

56 Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 271.

57 Sabâh Nâci Eş-Şeyhalî, "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve KılınıŞ Şekilleri", çev. Mustafa Ölmez, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 655.

58 Ahmet Güç, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/207-212; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/187-197; Baki Adam, "Sinagog", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37/222-224.

59 Hz. Süleyman tarafından bu günkü Mescid-i Aksa sınırları üzerinde inşa edilen Mâbet (MÖ. 971-931), ilki Babil hükümdarı Buhtunnasr (II. Nebukadnezar) tarafından (MÖ. 586), ikincisi Roma komutanı Titus tarafından (MS. 70) olmak üzere iki defa yıkılmıştır. Bu iki yıkımın ardından Yahudiler Mâbed'e alternatif olarak sinagoglar inşa etmişlerdir. Ancak Mâbet merkezli icra edilen kurban ibadeti ya askıya alınmış ya da yerine başka bir uygulama ihdas edilmiştir. Yahudilerdeki günlük üç vakit ibadet bu bağlamda zikredilebilir. Geleneksel Yahudiler, kurban ibadetinin yerine getirilebilmesi için Mesih'in ortaya çıkıp Nil'den Fırat'a kadar olan vadedilmiş toprakları ele geçirmesini ve günümüzde üzerinde Kubbetü's-Sahrâ bulunan Moriya tepesinde Süleyman Mâbedi'nin yeniden inşa etmesini gerekli görürler. Siyonizm ve Mesih beklentisi bu inanışla alakalı ortaya çıkmış hareketlerdir.(Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 279.)

60 Güç, "Yahudilik", 43: 207-212; Gürkan, "Yahudilik", 2013, 43: 187-197.

61 Hasan Zaza, *el-Fikrû'd-dîni'l-İsrâilî etvâruhu ve mezahibuhu* (Me'hedü'l-buhusi ve'd-Dirasati'l-'arabiyye, 1971), 168.

62 Rabbîler: Eski Ahid'i ve yahudi sözlü geleneğini yorumlamak ve yeni hükümler çıkarmak suretiyle her konuda yahudi halkına rehberlik ve hâkimlik eden, ayrıca yahudi din akademilerine başkanlık yapan Tevrat âlimleri ve yorumlayıcılarından oluşan sınıf. (Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34/377.

63 Kohenler, Ya'kûb'un on iki oğlundan Levi soyuna bağlı bulunan Hz. Hârûn'un soyundan gelen, İsrâil erkeklerinin oluşturduğu din adamı sınıfını ifade etmektedir. Kohenler, İsrâiloğullarına Tevrat kurallarını öğretmenin yanı sıra yerleşik hayata geçmeden önceki dönemlerde toplanma çadırında, Kudüs Mâbedi inşa edildikten sonra da Mâbed'de icra edilen ibadet ve bilhassa kurban ritüelini yerine getirmekle yükümlü olmuşlardır. (Gürkan, "Rabbâniyyûn", 34/376.)

ibadeti kabul edilen dua/tefila almıştır.⁶⁴ Tapınağın yeniden inşa edildiği İkinci Tapınak Döneminde Kudüs'e dönen Yazıcı Ezra (MÖ. 458) ve başkanlığındaki dini heyet bir dizi düzenlemeye gitmiş ve bunun bir parçası olarak günlük ibadetlere ve bu ibadetlerde okunması gereken şükür dualarına ilişkin düzenlemeler ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Tapınakta icra edilen günlük kurban törenlerinin sayısına karşılık Ezra tarafından geliştirilen sabah ibadeti "şaharit", öğlen ibadeti "minha" ve akşam ibadeti "arvit", Yahudi bilginler arasında tartışmalıdır.⁶⁶ Her ne kadar tartışılan bir konu olsa da Ezra tarafından günlük ibadete ilişkin ihdas edilen bu ritüeller (şaharit, minha ve arvit) o tarihten itibaren Yahudilikte dini hayatın bir parçası olmuştur.

Yahudi kutsal metinleri incelendiğinde ibadetlerin mahiyeti ile alakalı belirgin ifadelerin olmadığı söylenebilir. Tapınak öncesi dönemin kutsal metinlerinde "Tanrınız Rabbe kulluk edeceksiniz"⁶⁷ ve "Bütün yüreğinizle Tanrıya ibadet edin"⁶⁸ gibi genel emirler yer almakla birlikte ünlü Yahudi bilgin İbn Meymûn/Maimonides'in (ö. 1204) de vurguladığı gibi Tanrı'ya yönelik yapılacak olan ibadetin sayısı, şekli ya da zamanı Torah'da belirlenmemiştir.⁶⁹ Bununla birlikte Yahudi kutsal kitabından bu dönemde Tanrıya yakarmak için elleri açma, kendini yere atma ve başını dizleri arasına koyma gibi düzenli olmayan bazı münferit ibadet biçimlerinin var olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Birinci tapınak döneminde günlük ibadetin esasını, tapınakta gerçekleştirilen kanlı kurban törenleri oluşturmakla birlikte dönemin kutsal metinlerinde Tanrının huzurunda eğilmek, diz çökmek ve secde etmekten bahseden "Gelin Rabbin önünde eğilelim, diz çökelim"⁷¹ gibi birtakım ifadelere de rastlanılır.⁷²

Tapınak sonrası döneme bakıldığında Talmud öğretilerine dayalı Rabbinik⁷³ gelenek doğrultusunda ayakta icra edilen günlük üç dua ibadeti esna-

64 Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 279.

65 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 223.

66 Maimonides, *Mishna Torah*, "hilkot tofila", 1:5-8. ('den naklen)

67 Çıkış 23:25.

68 Yasanın Tekrarı 11:13.

69 Maimonides, *Mishna Torah*, "hilkot tofila", 1:1 (İngilizceye çeviri Eliyahu Touger, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/920161/jewish/Tefilah-and-BirkatKohanim-Chapter-One.htm)(Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 221'den naklen.)

70 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 221.

71 Mezmurlar, 95:6.

72 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 222.

73 II-VI. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen Talmud çalışmaları çerçevesinde ortaya çıkmış, bu tarihten itibaren Yahudiliğin geçerli mezhebi olmuştur. Rabbinik Yahudiliğe göre Şifahî Tora olmadan Yazılı Tora anlaşılabilir. Yahudi dinî hukuku her şeyden önce Yazılı Tora üzerine temellendiği gibi Şifahî Tora üzerine de temellenir. Günümüzde Rabbinik Yahudilik üç büyük mezhep halinde devam etmektedir; bunlar Ortodoks, muhafazakâr ve reformist akımlardır. Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/214.

sında paralel olarak sallanma ve zaman zaman eğilme ritüeli bulunmaktadır.⁷⁴ Ellerin ve ayakların açılıp yüzükoyun yere uzanmak şeklinde icra edilen tam secde hareketi, düzenli ibadette yer almayıp sadece Yom Kipur'da uygulanmaktadır.⁷⁵ Ayrıca yeni yıl gününde başın kol üzerine konulması şeklinde icra edilen bir çeşit secdeye de yer verilmektedir. Günlük ibadete hazırlık anlamında zorunlu bir taharet uygulamasının olmadığı, ancak sabah kalkıldığında, sabah duasına (şaharit) hazırlık babında, ellerin bileklere kadar yıkanması şeklinde isteğe bağlı bir ritüelin olduğu görülmektedir.⁷⁶

Hicretten sonra Hz. Peygamber ile etkileşimde bulunan Medineli Yahudilerin dini hayatlarına baktığımızda, kaynaklarda onların günlük ibadetlerinin icrasına dair pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hicaz bölgesi Yahudilerinin Rabbinik geleneğe mensup olduklarını⁷⁷ göz önünde bulunduracak olursak Talmud öğretilerini esas alan Rabbinik Yahudilerin yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ayakta icra edilen günlük ibadet esnasında okudukları dualara paralel olarak sallanma ve eğilme gibi hareketler yaptıkları söylenebilir. Diğer taraftan Medine dönemindeki Yahudileri konu edinen bir çalışmada ise, secdenin İslâmî dönemde Yahudiler arasında olmadığına işaret edilmektedir.⁷⁸

Bu başlık altında verdiğimiz bilgilerden hareketle söyleyecek olursak Yahudilikteki günlük ibadetler, büyük oranda Mâbed'in yıkılışından sonra Yahudi din adamları tarafından ihdas edilen beşeri tasarruflardır. Müslümanların günlük ibadeti namaz ise, siyer kaynaklarının ittifakıyla Hz. Peygamber'e bizzat Cebrâil tarafından öğretilmiştir. Hz. Peygamber'in hadisleri de bunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla bunca rivâyeti göz ardı ederek vahye muhatap bir peygamberin beşer müdahalesi açık olan Yahudi ibadetlerini taklit ettiği iddiası tutarlı bir yaklaşım değildir. Diğer taraftan Medine'deki Yahudilerin Müslümanların namazını alay ve eğlence konusu yaptıklarını haber veren âyet-i kerime de böyle bir benzerliğin olmadığı tezini desteklemektedir. Şayet Müslümanların namazına benzer bir ibadet şekli kendilerinde olsaydı, onu alay ve eğlence konusu yapmazlardı. Çünkü böyle bir tutum aynı zamanda kendi ibadet biçimleriyle de alay etmek anlamına gelirdi. Aynı şekilde hicretten on yedi ay sonra gerçekleşen kiblenin tahvilinden sonra Yahudilerin ciddi bir tepki verdiğini bizzat Kur'an haber vermektedir.⁷⁹ Ancak hiçbir zaman bu eleştirilerin içerisinde "*Bizimle aynı namazı kılıyorlar, fakat aynı kibleye dönmekten istinkâf ediyorlar*" şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Eğer

74 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 226.

75 Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 283.

76 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 226.

77 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 227.

78 Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 385.

79 el-Bakara, 2/142, 145.

onlarda da benzer bir ibadet olsaydı kuşkusuz bu durum kiblelerini değiştiren Müslümanlara yöneltilecek en mantıklı eleştiri olurdu.⁸⁰

Burada son olarak temas etmek istediğimiz bir husus da uzun süre İslâm egemenliği altında yaşayan Yahudilerin İslâm ibadet anlayışından etkilendiği gerçeğidir.⁸¹ Bu konuda müstakil bir çalışma kaleme alan Gündüz'ün de isabetle kaydettiği gibi, gerek Karâî Yahudiliğinde⁸² gerekse ana gövdeyi oluşturan Rabbinik Yahudilikte hem günlük ibadet şekillerinde hem de bu ibadetlere hazırlık aşamalarında daha önceki dönemlerde olmayan bir takım düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Yüzün, ellerin ve ayakların yıkanması, ibadette dizlere doğru tam eğilme ve secdeye varma gibi rükünler içeren bu düzenlemeler, her ne kadar Yahudi geleneği içerisinde referansla temellen- dirilmeye çalışılsa da İslâm'ın etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir.⁸³

3. Kur'ancılık Hareketine Göre Namaz ve Mahiyeti

Kuşkusuz bütün dinler, mensuplarını hem itikâdi hem de ameli olarak birlik ve bütünlük içerisinde tutmak gibi bir gayeyi içinde barındırır. Bunu gerçekleştirmenin en önemli yollarından bir tanesi de dini pratiklerdir. İslâm açısından söyleyecek olursak namaz ibadeti bu birlikteliği sağlayan bir fonksiyona sahiptir. Örneğin her yıl Hac ibadeti esnasında dünyanın farklı bölgelerinden gelen milyonlarca Müslümanın Kâbe'deki görüntüsü, inananlar arasında var olan ameli birlikteliğin bariz bir göstergesidir. Aynı şekilde farklı İslâm beldelerini ziyaret eden Müslümanların o beldelerdeki mescitlere gidip namazlarını –özellikle Cuma- cemaatle birlikte eda edebilmeleri de bu birlikteliğin başka bir tezahürüdür.⁸⁴

Sayısı iki milyara yaklaşan Müslümanların kahir ekseriyetinin, ameli birlikteliğin önemli bir göstergesi olan namazın vakit, rek'at ve uygulama noktasında ittifak halinde olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık Müslümanları

80 Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?*, 39.

81 Gürkan, *Yahudilik*, 2008, 63-65.

82 Geleneksel Yahudiliğe karşı Anan ben David tarafından sadece yazılı Tevrat'ın dinde kaynak olduğunu savunan bir Yahudi mezhebi. Bu mezhep Abbâsi egemenliğindeki Irak'ta milâdî 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Önceleri Anan'a nisbetle Ananîler (Anâniyye/Ananiy- yim) diye adlandırılan bu grubun sözlü Tevrat'ı ve Rabbânî otoriteyi reddetmek suretiyle bir nevi Tevrat'a dönüş hareketinin öncülüğünü yapmasında İslâm'ın da etkisinin bulun- duğu kabul edilmektedir. Kutsal Kitap vurgusuyla öne çıkan mezhep bu yönüyle Protes- tanlık ve Kur'ancılık hareketine benzemektedir. (Mustafa Sinanoğlu, "Karâîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/424; Gür- kan, "Yahudilik", 2013, 43/192.)

83 Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 227-233.

84 Bu noktada kendi tecrübelerimizi de aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Gerek Mısır, Fas, Tunus gibi Arap ülkelerine, gerek İtalya, İspanya gibi Mağribli Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Avrupa ülkelerine yaptığımız seyahatlerde ibadet için gittiğimiz mescit- lerde gerek vakit namazlarında gerek Cuma namazlarında herhangi bir ihtilaf yaşamadı- ğımızı belirtmeliyiz.

içine düştüğü buhrandan çıkarmak gibi ulvi bir gayeyi vazife edinmiş Kur'an-cılık hareketinin namaz anlayışına göz attığımızda, ortaya çıkan manzara, bu birlikteliği sağlamaktan ziyade parçalamak gibi menfi bir durum arz etmektedir. Bu sebeple çalışmamızın bundan sonraki kısmında Kur'an-cılık hareketinin namaz anlayışını Hint alt kıtası, Mısır ve Türkiye olmak üzere üç başlıkta ele alacağız.

3.1. Hint Alt Kıtası Kur'âniyyûn Ekolüne Göre Namaz ve Mahiyeti

Kur'âniyyûn ekolünün kurucu aklı Ahmed Han, ibadetlerin katı bir şekilde dini vazifelere hasredilmemesini, aksine insanda yaratılan tüm güçlerin geliştirilmesini de kucaklayacak bir olgu olarak algılanması gerektiğini söyler. Bu bağlamda ilim öğrenmeyi, geliştirilmesi gereken yeteneklerin ilki olarak zikreder.⁸⁵ Modernistlerin de genel bakış açısını yansıtan bu durum, mukarrer/muayyen usul ve esaslara sahip olmayan Kur'âniyyûn ekolünün, namaz ibadetinin mahiyeti hakkında farklı telakkilerde bulunmasına sebep olmuştur.

1902 yılında kurduğu "Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'ân" adıyla ilk defa nizâmî bir kurum çatısı altında ekolün faaliyetlerini yürüten Abdullah Çekrâlevî, sünneti inkâr etmesine rağmen büyük çoğunluğu sünnet kaynaklı olan namazın vakit ve rek'atlarını olduğu gibi kabul etmiş, ancak bunların sünnetle değil Kur'an ile sabit olduğu noktasında bir kısım âyetlerde zorlama te'villere başvurmuştur. Bu meyanda "Gündüzün iki ucunda ve gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."⁸⁶ âyetiyle istidlal ederek beş vakit namazın, "Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun."⁸⁷ âyetiyle de rek'atların Kur'an'da beyan edildiğini iddia etmiştir. Abdest âyetinden⁸⁸ abdestin vacip olduğu hükmünü çıkaran Çekrâlevî, ayakların yıkanmasının farz olduğunu söyleyerek mestler üzerine meshi caiz görmemiştir. Aynı şekilde sünnetle beyan edilen kan çıkması ve benzeri şeylerle abdestin bozulacağı hükmünü de kabul etmemiştir.⁸⁹ Namaz için ezan okunması şartını Kur'an'da yer almadığı gerekçesiyle küfür telakki eden Çekrâlevî'ye göre kılınamayan namazların kazası olmaz. Ayrıca namazların cem edilmesi diye

85 J.M.S Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2000), 100.

86 el-Hûd, 11/114.

87 el-Fâtır, 35/1. Çekrâlevî bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır: "Ey gök ve yer ahali! Beş vakit namazınızda Allah'ın rızasına nail olmak için Elhamdülillah'ı okuyun. O Allah, altı rüknü [kiyam, rükû', rükûdan kalkma, sücûd, secdeler arasında oturma ve son oturuş] bulunan namazlarınızı alıp götürmek için melek elçilerini gönderir. Her rüknün hakkı, Allah'ın kitabına göre bazen iki, bazen üç, bazen de dört defa eda edilmesidir." (Hadim Hüseyin İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve şübühatuhum havle's-sünne*. (Taif: Mektebetü's-Sıddik, 2000), 367-368.

88 Maide, 5/6.

89 İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve şübühatuhum havle's-sünne*, 366-368.

bir şey de söz konusu değildir. Kişi namazda unutarak bir rüknü terk ederse hatırladığında yapmalıdır. Sehv secdesi diye bir şey de yoktur.⁹⁰

Namaz esnasında kibleye dönülmesini vacip kabul eden Çekrâlevî, her tekbirde ellerin kulağa kadar kaldırılmasını gerekli görür. Ona göre bu şekilde elleri kaldırmak suçu ikrar ve günahı itirafa işarettir. Kıyam esnasında kalbin yanında sağ elin sol elin üzerine konulması gerektiğini söyler ve buna “Korkudan (açılan) kollarını kendine çek.”⁹¹ âyetini delil getirir. Kur'an'da yer almadığından hareketle hiçbir mescidin diğerinden daha efdal olmadığını söyler ve bu bâbda zikredilen hadisleri reddeder. Ona göre namaza başlarken tekbir esnasında şu ifade okunur: “وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ”⁹² Fâtiha ve Kur'an dışında hiçbir şeyin namazda okunmasını kabul etmeyen Çekrâlevî'nin namazdan çıkış selamı şu âyettir:⁹³ “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ”⁹⁴

1914 yılında ölen Çekrâlevî'nin taraftarları 1916 yılına kadar yukarıda özetlediğimiz şekilde namazlarını kılmaya devam etmişlerdir. Anılan tarihte Haşmet Ali hocası Çekrâlevî'nin görüşlerinin özeti olan “*Salâtu'l-Kur'an*” isimli bir kitapçık yayınlamıştır. Bu kitapçığın ciddi tenkitlere maruz kalması ve bu tenkitlere cevaplar verilememesi neticesinde Çekrâlevî'nin talebesi Muhammed Ramazan, namaz ve muhtevasını yeniden gözden geçirerek “*Salâtu'l-Kur'ân kemâ 'alleme'r-Rahmân/ Rahman'ın Öğrettiği Kur'an'daki Namaz*” adlı eseri kaleme almıştır ki Çekrâlevî mensuplarının güncel uygulaması da buna göredir. Bu eserde namazla alakalı hususlar şu şekilde özetlenmiştir.⁹⁵

1. Farz namazlar üç vakittir. Bunlar; sabah, öğle ve yatsı namazlarıdır. İkinci ve akşam namazlarını ise isteyen kılabilir.

2. Bütün namazlar iki rek'attır. İki den fazla rek'atlı namazlar insanların tayini ile oluşmuştur.

90 Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 333-334.

91 el-Kasas, 28/32.

92 el-Hacc, 22/62.

93 el-En'am, 6/54.

94 İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve şübühatuhum havle's-sünne*, 369.

95 Kur'âniyyûn hakkında kapsamlı bir araştırma sahibi olan Hadim Hüseyin İlahibahş, bizzat kendisinin Lahor'da Çekrâlevî'lerin merkezinde kıldıkları namazı şu şekilde tavsif etmektedir: İmam öne geçmeden aralarında duruyor. Kiraate “رَبِّ أَدْجَلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ” (İsrâ, 15/80) âyetiyle başlıyor. Sonra “إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا” diyerek tekbir alıyor. Daha sonra Muhammed Ramazan tarafından belirlenen âyetleri okumaya başlıyor. Sonra yine tahrime tekbiri gibi tekbir alıp rükûya gidiyor. Orada üç âyet okuyor. Sonra ayağa kalkmadan direk secdeye gidiyor. Secdede beş farklı âyet okuyor ve bu şekilde bir rek'atı bitiriyor. Diğer rek'atı da birincisi gibi kılıyor. Namaz ikinci rek'atın secdesinin bitmesiyle sona eriyor. İmam her şeyi sesli okuyor. (İlahibahş, *el-Kur'âniyyun ve şübühatuhum havle's-sünne*, 372-373.

3. Başlama tekbiri şu âyettir: “إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا”⁹⁶

4. Rükûdan kalkmak Kur’an’ın öğretisine muhaliftir. Rükûdan direk secdeye gidilmelidir.

5. Her rek’at için sadece bir tane secde vardır.

6. Secdedeki zikir bitince namaz da sona erer.⁹⁷

Kur’âniyyûn ekolünün velût müelliflerinden Hoca Ahmeduddîn Amritsârî de, sabah ve yatsı olmak üzere sadece iki vakit namazın farz olduğunu iddia etmektedir. Namazı Allah ile konuşmak şeklinde anlayan Amritsarî, bu sebeptendir ki namaz kılarken kibleye dönmeyi gerekli görmemektedir. Ona göre namazda doğuya da batıya da dönmek caizdir. Namazların rek’atları hakkında herhangi bir sınırlamada bulunmayan Amritsarî şu açıklamayı yapar. “Dört rek’at kılan da isabet etmiştir, huşu ile bir rek’at kılan da.” Vefatından sonra öğrencileri arasında namazların sayıları hususunda ihtilaflar ortaya çıksa da günümüzde ona bağlı olanlar ve yine onun 1926’da kurduğu “Ümmet-i Müslime” cemiyetine mensup olanlar namazları beş vakit olarak eda etmektedirler.⁹⁸

Kur’âniyyûn ekolünün namaz hususunda aşırı görüş serd eden müntesiplerinden birisi de Seyyid Refiuddin Multanî’dir. Farz olan namazların tehecüd, sabah, öğlen ve akşam olmak üzere dört vakit olduğunu söyleyen Multanî, “Doğu da batı da Allah’ındır”⁹⁹ âyetiyle istidlal ederek tehecüd ve sabah namazlarında güneşin doğduğu tarafa, öğlen ve akşam namazlarında ise güneşin battığı tarafa yönelmenin doğru olacağı kanaatindedir. “Düşünüp öğüt alınız diye biz her şeyi çift yarattık.”¹⁰⁰ Âyetinden hareketle ikindi namazını kabul etmeyen Multanî, her namazın iki rek’at olduğunu, birinci rek’atta üç secde, ikinci rek’atın da dört secdeyle eda edileceğini söyler. Bu bilgileri kitabından aktardığımız İlahibahş bu gurubun artık günümüzde olmadığını söylemektedir.¹⁰¹

Namaz hakkında görüş dile getiren ekol mensuplarından bir tanesi de Haksar hareketinin kurucusu olarak da bilinen İnâyetullah Han el-Meşrîkî’dir. O beş vakit namazı kabul etmekle birlikte, bunun belli bir zamana mahsus olduğunu iddia eder. Namaz hakkında özellikle “salât” kelimesini kullanmayı tercih eden Meşrîkî, bu kelimenin Kur’an’daki kullanımlarını inceleyenlerin, bunun her gün beş defa eda edilen namaz olmadığını görecek-

96 en-Nisa, 4/34.

97 İlahibahş, *el-Kur’âniyyûn ve şübühatuhum havle’s-sünne*, 371-372.

98 İlahibahş, *el-Kur’âniyyûn ve şübühatuhum havle’s-sünne*, 373-375.

99 el-Bakara, 2/115.

100 ez-Zâriyât, 51/49.

101 İlahibahş, *el-Kur’âniyyun ve şübühatuhum havle’s-sünne*, 375-377.

lerini ileri sürer. Ona göre Allah'ın "salât"ı emretmekteki amacı, o dönemde insanları eğitmektir. Nasıl ki askerler belli vakitlerde bir meydana toplanıp kendilerine bazı kurallar öğretiliyor ve birtakım hareketler yaptırılıyorsa, aynı maksat namaz için de geçerlidir. Mescitte toplanma, safları düzgün tutma, vakte riâyet ve sessizlik, hep bu eğitime işarettir. Meşrikî, Ankebût sûresinin 29/45. âyeti üzerinde çokça durmakta ve bu âyetten hareketle "salât" emrinin kötülükten alıkoymaya mebni bir sebep olduğunu vurgulayarak hedefin gerçekleştiği durumlarda sebebin tekerrür etmesine gerek olmadığı imasında bulunmaktadır. Meşrikî'nin şu ifadeleri ise onun namaz hakkındaki görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Allah'ı zikretmek zamanla sınırlı değildir. Onun her daim zikredilmesi gerekir. Bu takdirde Allah'ın zikri yanında namazın ne sözü ne de lüzumu kalır."*¹⁰²

3.2. Mısır Kur'âniyyûn/Ehli Kur'an Ekolüne Göre Namaz ve Mahiyeti

Daha önce de işaret edildiği üzere Mısır'da Kur'ancılık fikrini ilk dile getiren Muhammed Tefvik Sıdkî'dir. O Kur'an'ın tek kaynak olduğu görüşünü namaz ve zekât ibadetleri üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Özetle o şöyle demektedir:

*"Dinde vacip olduğunda ittifak edilen şeylerin hepsi Kur'an'da mevcuttur. Çok az mesele bundan istisnadır. Mesela namazların rek'at sayıları gibi. Hiçbir şüphem yoktur ki namazların kaç rek'at olduklarına dair malumat Hz. Peygamber'den mütevatir olarak bize gelmiştir. Zaten bunda ihtilaf yoktur. Mesele, Kur'an'da yer almadığı halde, Hz. Peygamber'in bizzat yapmış ve emretmiş olduğu söz ve fiillerin, mütevatir olarak bize ulaşmış olsa da her zaman ve zeminde yerine getirilmesinin vacip olup olmayacağıdır. Benim şahsi kanaatim bu tür hususların vacip olmadığı yönündedir. Çünkü muhtemeldir ki Hz. Peygamber bu tür hususları şiddetle tavsiye etmek veya Kur'an'ın diğer hükümlerine hazırlık babında Arap toplumunun adetlerine uygun olduğu için yapmış olabilir. Dolayısıyla başka toplumlar Kur'an'dan kendi durumlarına uygun hükümler çıkarabilirler."*¹⁰³

Sıdkî, klasik sünnet anlayışına taban tabana zıt bu ifadelerinden sonra namazların rek'atlarını hakkında kanaatini beyan etmektedir. O korku namazının zikredildiği Nisa 102. âyetle¹⁰⁴ istidlal ederek namazın asgari rek'at sayısının iki olduğunu, bundan az olmamak veya aşırıya kaçmamak kaydıyla kişinin istediği kadar kılabilceğini söylemiştir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in farklı

102 Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 354.

103 Sıdkî, "el-İslâmü hüve'l-Kur'ânu vahdeh", 517.

104 *"(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rek'at kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar..."*

105 Burada Sıdkî'nin verdiği örnek ile tartıştığı hükmün çelişkili olduğu düşünülebilir. Bu işkâli giderme noktasında şunu söyleyebiliriz. Burada Sıdkî'nin temel tezi şudur. Dinde va-

vakitlerde en az iki olmak kaydıyla farklı rek'atlar kılmasını da bu iddiasına diğer bir delil olarak zikretmiş, namazların vakitleri ile alakalı olarak ise herhangi bir şey söylememiştir.¹⁰⁶

Hâlihazırda Mısırlı Kur'ancılara önderi kabul edilen Ahmed Subhî Mansûr ise, beş vakit namazın İslâm'da var olduğunu ve bunun Hz. İbrâhim'den beri tevarüs eden bir ibadet olduğunu söylemektedir. Kur'an'da "salat" kelimesinin elif-lamlı olarak "es-salât" şeklinde marife gelmesinin buna işaret ettiğini söyleyen Mansûr, Kur'an'da namazların rek'atları ve vakitleri hakkında bilgi verilmemesinin Kur'an'ın bir üslubu olduğunu, çünkü Arapların bildiği bir husus hakkında tekrar açıklamaya gerek duyulmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Cuma namazının da cahiliyede var olduğunu, Arapların bu namazı ticarete çevirdiğini, bu yüzden Kur'an'ın Cuma namazı esnasında ticareti yasaklayan hükümlerinin nazil olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın abdest, taharet, gusül ve teyemmümün Kur'an'da açıkça zikredildiğini; zira bunların daha önce bilinmediğini söylemektedir. Arapların kıldığı namazlardaki sıkıntının şekli yani biçimsel olmayıp manasında olduğunu, bu yüzden Kur'an'daki namaz vurgusunun "ikametü's-salat" terkihiyle ifade edildiğini, çünkü bu terkihin namazı hakkıyla eda etmek manasına geldiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Bunun yanında Ahmed Subhî, ezandaki şehadet cümlelerinin ve namazda okunan tahiyyât duasının Abbasiler zamanında dine sokulduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁸ Yine o namazlarda kadınların erkeklere imamlık yapabileceğini çünkü Kur'an'da bunu nehyeden bir âyet olmadığını söylemekte, kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamasını ise o zamanki Arap toplumunun örf anlayışıyla açıklamaktadır.¹⁰⁹

Mansûr'un görüşleri bu minvalde olmasına rağmen onun yönetimindeki *ahl-alquran.com* isimli internet sitesinde namaz hakkında uç görüşlerin dilendirildiğini görmekteyiz. Örneğin adı geçen sitede Zeyd Ali el-Mehdi tarafından kaleme alınan bir makalede namazın beş vakit olduğu reddedilmekte ve tamamen Kur'an âyetlerinden tahliller yapılarak farz olan namazın günde

cip olduğunda ittifak edilen her şey Kur'an'da mevcuttur. Ancak yine onun ifadesiyle namazların rek'at sayıları dinde ittifak edilen bir husus olmasına rağmen birebir Kur'an'da yoktur. O zaman Sıdkî'ye göre yapılacak olan şey Kur'an'ı asıl alıp diğerini te'vil etmektir. Diğer taraftan Sıdkî'nin asıl tartıştığı mesele Kur'an'da yer almayıp mütevatir sünnetle günümüze gelen hükümlerin durumudur. Sıdkî, rek'at sayılarını Kur'an'dan çıkardığı için bu konu o kısma dâhil değildir.

106 Sıdkî, "el-İslâmü hüve'l-Kur'ânu vahdeh", 515-525.

107 http://www.ahl-alquran.com/arabic/show_article.php?main_id=18860 (erişim tarihi: 12.05.2020)

108 http://www.ahl-alquran.com/arabic/show_article.php?main_id=19086 (erişim tarihi: 12.05.2020)

109 http://www.ahl-alquran.com/arabic/printpage.php?doc_type=1&doc_id=19053 (erişim tarihi: 12.05.2020)

üç vakit olduğu ileri sürülmektedir.¹¹⁰ Yine aynı sitede Samir İslâmbûlî isimli kişi tarafından telif edilen bir başka makalede ise beş vakit namaz kabul edilerek şu görüşler ileri sürülmüştür. *“Namazın beş vakit olduğu Kur’an âyetlerinden anlaşılmaktadır. Kur’an’da namazın kıyam, rükû, secde ve taharet şartları belirtilmiştir. Nisa sûresi 102. âyet namazın asgari iki rek’at olduğu beyan etmektedir. Dolayısıyla namaz hakkında Hz. Peygamber’den gelen uygulama sadece bazı vakitlerin ikiden fazla olduğu şeklindedir. Bu da mütevatir sünnetle bize kadar gelmiştir ki bu durum, Kur’an dışında müstakil bir hüküm koymak sayılmaz. Hal böyle iken, namazı örnek vererek sünnetin de hüküm kaynağı olduğunu söyleyenler hata etmişlerdir. Sünnet tabidir. Kur’an’a ek bir hüküm getiremez. Umumunu tahsis edemez. Mutlak’ını takyid edemez. Farz Kur’an’ın farz kıldığı, haram onun yasakladığı, helal de onun helal dediğidir. Bugün namaz diye bilinen ibadet şekli ise Hz. İbrâhim’den beri bilinmekte ve mütevatir olarak nakledilmektedir.”¹¹¹*

Yine aynı sitede Mustafa Fehmi tarafından *“namaz, şekli bir ibadet midir yoksa Allah ile özgün bir bağ mıdır”* başlığıyla kaleme alınan makalede *“salat”, “ikame”* ve *“vakt”* kelimelerinin lügavi anlamlarından hareketle keyfiyeti belli olmayan bir namaz tasavvurundan bahsedilmektedir.¹¹² Aynı minvalde bir başka yazı da *“ikâmu’s-salât”* başlığı ile Mahmut Dwikat tarafından kaleme alınmıştır. O bu hususta şöyle demektedir: *“Hakiki iman zikrullah ifade eden bazı sözcükleri dil ile tekrarlamak değildir. Namaz olarak bilinen belli hareketleri yapmak da değildir. Hakiki iman kişinin amellerine yansıyan imandır. Bu da, Allah ile kul arasında ikame edilen bir bağ/sıla ile (إقامة الصلاة مع الله) gerçekleşir.”¹¹³*

3.2. Türkiye’deki “Kur’ancılık/Kur’an İslâm’ı” Ekolüne Göre Namaz ve Mahiyeti

3.2.1. Meâlciler

Türkiye’de Kur’ancılık ekolünün sivil inisiyatif olarak ilk defa Kalem, Kelime, Aylık, İktibas vb. dergiler etrafında cereyan ettiğine daha önce temas etmiştik. Bir grup entelektüel tarafından söz konusu dergilerde kaleme alınan yazılarla dillendirilen bu söylemin dini pratikler hususunda geride durmayı bir ilke olarak benimsediğini söylemek mümkündür. Nitekim yayın hayatı iki

110 http://www.ahl-alquran.com/arabic/printpage.php?doc_type=1&doc_id=8344 (erişim tarihi: 11.05.2020)

111 http://www.ahl-alquran.com/arabic/show_article.php?main_id=882 (erişim tarihi: 11.05.2020)

112 http://www.ahl-alquran.com/arabic/show_article.php?main_id=4317 (erişim tarihi: 11.05.2020)

113 http://www.ahl-alquran.com/arabic/show_article.php?main_id=6108 (erişim tarihi: 12.05.2020)

yıl süren Kalem dergisinin son sayısında bu ilkesel yaklaşımın sebebi bağlamında şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Derginin çıktığı zaman zarfında türban, intifada, Afganistan ve şimdilerde demir perde gibi güncel bazı olaylar vardı. Okuyucularımızın bazılarının taleplerine rağmen biz ısrarla bu konulara girmemeye çalıştık... Çünkü İslâmî gerekliliklerin anlaşılabilmesi ve yaşanabilmesi yolunda bugüne değin oldukça yaya kalmış bir toplumda La ilahe illa Allah’ın Kur’ânî anlamının anlaşılmadığı, Kur’an’ın temel öğretisinin, sunduğu yaşam tarzının ve mücadele metodunun anlaşılmadığı bir toplumda, Kur’an’da Resullerin örneğinde bir temel olarak görülmemiş bir konunun bir mücadele odağı haline gelmesinin yanlış olduğu kanaatindeydik.”¹¹⁴

3.2.2. Hüseyin Atay

Türkiye akademiasında “Kur’an İslâmî” söylemini ilk defa dile getiren Hüseyin Atay’dır. O, 1960’lı yıllardan itibaren kaleme aldığı eserlerle kendisinden sonrakilere ciddi manada tesir etmiştir. Nitekim talebesi Düzgün’ün ifadesiyle *“Kur’an’a dönüşü sistematik ve tutarlı bir şekilde işleme ve bunun öncüsü olma onuru Hüseyin Atay’a aittir.”¹¹⁵*

Onun Kur’an vurgusunun temelinde din ve din kültürü ayrımı yatmaktadır. Ona göre din ilâhîdir; o da Kur’an’dır. Allah yapısıdır. Tenkit edilemez. Hz. Peygamber’in sünneti ve hadisleri ise onun uygulamasıdır. Din kültürü ise bunun dışındaki geleneğin tamamıdır. Gelenek ise zamana, şartlara, ilme, tekniğe göre değişebilir. Zira kültür, tarihsel bir kesitte yaşayan insanların ihtiyaçlarına göre Kur’an’dan çıkardıkları hükümlerdir. İnsanlar, şartlar, ihtiyaçlar değiştikçe, çıkarılan hükümler, anlayışlar ve fikirler de değişebilmektedir. Dolayısıyla kültür insan yapısıdır ve tenkit edilebilir. O halde dine ve Kur’an’a uymak zorunlu, din kültürüne uymak ise zorunlu değildir.¹¹⁶

Atay’ın söyleminde öne çıkan diğer bir vurgu da kolaylık prensibidir. Din ile hayatın birbirine uyumlu olmasını dinin ana gayesi olarak gören Atay, hayat şartları ile dinin hükümleri arasında çatışma olması durumunda dini hükümlerin gözden geçirilmesi gerektiğini ve bunun yolunun da Kur’an’ın emrettiği, Hz. Peygamber’in öğütlediği ve müçtehit imamların tatbik ettiği metot olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir: *“O hâlde yapılacak ilk iş, Kur’an’a gitmektir. Çünkü dinin aslı ve ana kaynağı Kur’an’dır. Hadîs onun uygulanmasının örneğidir. Bunu yapabilmek için önce din ile din kültürünü birbirinden ayırma ihtiyacı vardır.”¹¹⁷* Bunu yaparken akla büyük önem veren Atay, akli ve vahyi Allah’ın insana verdiği iki ilim kaynağı olarak vassfeder. Ona

114 Altınsu, “Ne Yapmak İstedik”, 18.

115 Şaban Ali Düzgün, “Hüseyin Atay”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Cağfer Karadaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 283.

116 Hüseyin Atay, *İslam’ı Yeniden Anlamak* (Atay yayınları, 2015), 90-91.

117 Atay, *İslam’ı Yeniden Anlamak*, 89.

göre akıl, sözsüz ve lafızsız vahiydir. Kur'an'ın ve hadis-i şeriflerin dışında kalan meselelerin hükmünü öğrenmek için tek kaynak akıldır. Akıl, Kur'an gibi hüküm verir ve verdiği hüküm Kur'an'ınki gibi meşrudur, şeriat sayılır.¹¹⁸

Din tasavvurunu ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız Atay'ın dikkat çeken bir özelliği de, teorik olarak ortaya koyduğu fikirlerini pratik hükümler üzerinde örneklendirmesidir. Çalışma konumuz namaz ibadeti de bu bağlamda değindiği konular arasındadır.

Namazın şekil açısından belirlenmiş ve günde beş vakit yapılması gereken farz bir ibadet olduğuna vurgu yapan Atay, her farzın bir hikmet ve felsefesi olduğunu, bu bağlamda namazın hikmet ve felsefesinin de kişiyi kötülüklerden uzaklaştırmak olduğunu söyler. O namazın bizzat gaye olmadığını, insanı eğitime vasıtası olduğunu belirtir ve namazın gaye olması durumunda eğitim vasıtası olmaktan çıkacağını, dolayısıyla kul ile Allah arasında bir bağ olma vasfını kaybedeceğini söyler.¹¹⁹

Atay, farz namazların dışında kılınan nafil ve sünnet namazlarla ilgili rivayetlerin şüpheli olduklarını, ancak herhangi bir yer ve zamana bağlı olmamak şartıyla nafil namaz kılmanın caiz olduğunu söylemektedir. Atay'a göre işi olmayanlar veya vakti ve mekânı müsait olanlar oturarak veya ayakta nafil ve sünnet namaz kılabilirler. Hatta böyle yapmaları onların kötü düşüncelere dalmamaları açısından daha iyidir. İlk zamanlardaki Müslümanların yapacak fazla işleri bulunmadığından, boş zamanlarını nafil namaz kılarak değerlendirmişlerdir. Ancak günümüzde Müslümanların ilim öğrenmek, üretim yapmak gibi farz olan daha mühim işleri yapmaları, onlara daha çok sevap kazandırır ve fayda sağlar.¹²⁰

3.2.3. Yaşar Nuri Öztürk

Kur'an İslâmı söylemini akademik camiada en etkili bir şekilde dillendiren kişi Yaşar Nuri Öztürk'tür. Doksanlı yıllarda laik kesimin din hocası edasıyla ve o cenahın gücünü de arkasına alarak televizyon ve gazetelerde Kur'an'a dönüş vurgusuyla dikkat çeken Öztürk, söylemin geniş halk kitleleri tarafından bilinirliğini sağlamış ve bu söylemin en popüler şahsiyeti olmuştur. Kaleme aldığı eserler, gazete yazıları ve konferanslarla geleneksel İslam anlayışına karşı amansız bir mücadeleye girişen Öztürk, toplumun bir kesimi tarafından dinsizlik olarak addedilen laikliği İslam'ın onayladığı bir sistem olarak nazara vermiştir. Hadislere ve geleneğe karşı keskin söylemiyle öne çıkan Öztürk, dine uzak elit kesimlerden büyük ilgi görmüş, buna karşın dindar kesimden ise gittikçe uzaklaşan bir görüntü çizmiştir.

118 Atay, *İslam'ı Yeniden Anlamak*, 69-70.

119 Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III* (Ankara: Atay Yayınları, 1997), 231-232.

120 Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*, 195-196, 232-233.

Din adına hüküm yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu, dinî içerik ve çerçevenin Kur'an'la belirlendiğini, dolayısıyla Kur'an dışında kaynak aramanın şirk olduğunu ifade eden Öztürk, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tebliğcisi olduğunu ve hiçbir şekilde onun dışında bir şey söylemediğini iddia etmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra binlerce yalan hadis uydurulduğunu söyleyen Öztürk, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir söz veya fiilin Kur'an'daki buyruklarla çelişmesi yahut Kur'an'da olmayan bir hüküm ortaya koyması durumunda o söz veya fiilin uydurma olduğunu, aksini kabul etmenin ise şirk olduğunu savunmaktadır. Bu görüşünü "*Hz. Peygamber'in sünnetine 'evet' Hz. Peygamber'e isnad edilen yalanlara 'hayır!'*" sözüyle sloganlaştıran Öztürk, geleneğin çerçevesini çizdiği din anlayışını anonim şirket olarak tasvir etmekte ve geleneğin Kur'an ile iletişime engel olduğunu iddia etmektedir.¹²¹

Namazla alakalı düşüncelerini *Kur'an'daki İslam* kitabında dile getiren Öztürk'ün söz konusu görüşleri özetle şöyledir: Namaz, Kur'an'da vakti belirlenmiş farz bir ibadettir. Ancak vakitleri geniş ve esnek olarak verilmiştir. Kur'an'da beş vakit namaz yoktur. Hûd sûresi 114. ve İsrâ sûresi 78. âyetlerdeki hitap Hz. Peygamber'e yöneliktir; asla ümmete teşmil edilemez. Ümmete farz kılınan namazlar üç vakittir. Salâtü'l-Fecr (Nûr, 24/58), Salâtü'l-İşâ (Nûr, 24/58) ve Salâtü'l-Vüstâ (Bakara 2/238). Bunların dışındakiler nafilendir ve kılınmaları tercihe bağlıdır. Mükked sünnet denilen ve bugün farzlaştırılan namazlar bu üç vakte ilave edilenlerdir. Sabah namazı bellidir. 'İşâ namazı akşam veya yatsı adıyla kılınabilir. Zaten Hz. Peygamber bunları cem etmiştir. Vüstâ namazı öğlen veya ikinci olabilir. Hz. Peygamber bu ikisini cem ederek bunlardan herhangi birinin kılınabileceğini göstermiştir. Kur'an'da salâtın şekli ile alakalı bilgi çok azdır. Çünkü namaz ibadeti şekilden ziyade ruh, samimiyet ve şuur meselesidir. Namazda kıbleye yönelmek namazın sıhhat ve kabulüyle değil, cemaatin birlik ve ahengini sağlamakla alakalıdır (Bakara, 2/115, 142). Salâtın en mükemmel şekli, fıkıh kitaplarında yazılan şekildir. Ancak şartlar elvermiyorsa müminin yapacağı her türlü dua salât kavramı içine girer. Şekline ise yapan kişi karar verir. Hâlihazırda bilinen namazın en mükemmel şekil olduğunu kabul etmekle birlikte, farklı şekillerde salât edenlerin icraatı da Kur'an'a aykırı değildir. Çünkü namazın şekli içtihadîdir. Ancak Hz. Peygamber tarafından yapılanı en mükemmel olanıdır. Kur'an'da salâtın rek'at sayısından bahsedilmemektedir. Çünkü rek'at sayıları da içtihadîdir. Büyük oranda Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Kur'an'da namaz kılarken Kur'an okunması gerektiğine dair bir beyan yoktur. Arapçayı iyi okuyamayanlar isterlerse Kur'an'ın tercümesiyle veya içlerinden gelen yakarış cümleleriyle Salât ederler. "*Kur'an'ın tercümesiyle ibadet olmaz*" iddiası dinsel ve bilimsel dayanaktan uzak siyasi bir söylemdir. Geleneksel fi-

121 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam* (İstanbul: Yeni Boyut, 2018), 7-8.

kıh koyduğu kurallarla namazı icra edilemez bir şekilde sokmuştur. Bu yozlaştırma ve kurallara boğma süreci Emevîler tarafından başlatılmış ve artarak bugüne kadar gelmiştir. Bugünkü teravih namazı İslam dışı bir uydurmadır. Kur'an'da böyle bir namaz yoktur. Hz. Ömer zamanında başlatıldığına ihtimal vermiyoruz. Onun aracılığıyla pazarlanan yalanlardan biridir.¹²²

3.2.4. Edip Yüksel

Türkiye'de Kur'ancılık ekolü denilince kuşkusuz akla gelen ilk isim Edip Yüksel'dir. Gençlik yıllarında gelenekçi bir kimliğe sahip olan Edip Yüksel, 12 Eylül darbesinden önce Akıncılar Derneği bünyesinde siyasi faaliyetlerde bulunmuş, darbeden sonra siyasi görüşleri nedeniyle bir süre cezaevinde tutuklu kalmıştır. Yüksel, Amerika'da yaşayan ve "Kur'an'da 19 Mucizesi" teziyle bilinen Mısırlı Kur'ancı Reşad Halife (ö. 1990)'nin görüşlerinden etkilenmiş ve 1986 yılından itibaren sünneti reddeden ve dini sadece Kur'an'dan ibaret sayan görüşlerini dillendirmeye başlamıştır. Türkiye'deki Kur'ancılık ekolü içerisinde sünneti tümünden inkâr eden ilk kişi olma özelliğine sahip olan Yüksel, Reşad Halife'nin daveti üzerine 1989 yılında Amerika'ya göç etmiştir. Yazdığı kitaplar, internet siteleri¹²³ ve sosyal medya ortamında paylaştığı videolarla Kur'ancılık fikrini yaymaya devam etmektedir.¹²⁴

"Kuran, tüm Kuran, başka şey değil sadece Kuran" cümlesiyle din anlayışını ortaya koyan Edip Yüksel, sıhhatine herhangi bir değer atfetmeksizin Hadis ve Sünnet'in kaynak değerini tümüyle inkâr etmektedir. Her şeyin Kur'an'da açık bir şekilde ifade edildiğini, dolayısıyla tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlere gerek olmadığını savunan Yüksel, bütün dini pratikleri Kur'an'dan hareketle temellendirmeye çalışmaktadır.¹²⁵ Yüksel'in namaz ile alakalı görüşleri ise şöyledir:

Namaz kılmak için abdestli olmak gereklidir (4:43; 5:6). Abdest, sadece cinsel ilişki ve tuvalet ihtiyacını gidermekle bozular. Gaz kaçırmak, vücuttan kan akması veya kadının adet görmesi abdesti bozmaz (5:6; 2:222). Su bulunmazsa, namaza zihinsel olarak hazırlanmak için temiz bir zemine dokunularak yüzler ve eller meshedilir (5:6). Namaz için örtünmek şart değildir. Odasında tek başına veya eşyle beraber namaz kılan bir kişi, dilerse çırılçıplak namaz kılabilir. Kuran, namazların rek'at sayıları hakkında bilgi verme-

122 Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, 404-415.

123 114 Hareketi Derneği, www.19.org, www.yuksel.org, www.kurandakidin.com. Kur'ancılık Ekolünün savunulduğu İngilizce yayın yapan bazı siteler için bkz: www.free-minds.org; www.quranalone.com; www.21stcenturyislam.info; www.quranaloneislam.net.

124 Edip Yüksel, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*. (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016), 22-24. Ayrıca Yüksel'in kendi Kaleme aldığı biyografisi için bkz: Edip Yüksel, *Norşin'den Arizona'ya Sıradan Bir Adamın Sıra Dışı Öyküsü*, 3. Bs (Ozan Yayıncılık, 2017).

125 Yüksel, *Mesaj*, 14-18.

mektedir. Ancak tehlike ve korku gibi olağanüstü hallerde kısaltılması öğütlenen namaz bir rek'at olduğuna göre, normal koşullarda kılınan namaz, en az iki rek'at olmalıdır (4:101-103). Bugünkü mevcut rek'at sayıları, daha sonraları uydurulan detaylardan biridir. Ancak namazı secdeden sonra tekrarlamakta bir beis yoktur. Namaza ayakta başlanır (2:238; 3:39; 4:102) ve özel durumlar hariç hareket edilmez (2:239). Namazda eğilerek yere kapanmalı (rüku ve secde) ve böylece Allah'a teslimiyet fiziksel olarak da bildirilmelidir (3:43; 4:102; 22:26; 38:24; 48:29). Herhangi bir korku durumunda ayakta durma ve eğilerek yere kapanma şartı aranmaz (2:239). Namazda sadece Allah'ı anmalı, övmeli, yüceltmeli, tesbih etmeli ve sadece O'ndan yardım istenmelidir (1:1-7; 20:14; 17:111; 29:45; 2:45). Fatiha, Allah'ı muhatap alan bir dua niteliğinde olup okunması uygundur (62:9-11; 4:101-103). Otururken "tahiyyât" duası okumamalı; zira bu dua, Muhammed Peygamber sanki her şeye nazır ve hazır bir tanrıymış gibi bir hitap içermekte ve Allah'tan başkalarını anmaktadır. İlla bir şey okunmak dilenirse, Allah'ın birliğine şahadet getirilebilir veya herhangi bir dua yapılabilir. Kur'an'da Sabah (Fecr: 24:58; 11:114) Akşam (İşa: 24:58; 17:78; 11:114; 38:32) ve öğle vaktinde kılınan Orta (Vusta: 2:238) namazı olmak üzere üç vakit namaz mevcuttur. Ancak eğer kişi Kur'an'dan beş vakit namaz anlıyorsa beş vakit kılmalıdır. Namazları cem etmek, kaçırılmış namazları kaza etmek, namazları yolculuk anında kısaltmak, sünnet ve nafil namazlar eklemek, kadınların namazda imamlık yapmasını yasaklamak gibi bir kısım kurallar ve inançlar mezhepler yoluyla Muhammed Peygamber'den daha sonra dine sokulan bidatlerdir.¹²⁶

3.2.5. Süleymaniye Vakfı: Abdülaziz Bayındır

Ülkemizde Kur'an İslâmı söylemini benimseyen kişiler içerisinde zikredilenlerden¹²⁷ birisi de çalışmalarını Süleymaniye Vakfı bünyesinde kurduğu bir ekiple yürüten Abdülaziz Bayındır'dır. Genelde grup halinde sunumlar yapan Abdülaziz Bayındır, emekli bir akademisyen olup ekibi içerisinde ilahiyat alanında ihtisas yapmış kimseler olduğu gibi örneğin tıp gibi farklı alanlarda ihtisas yapmış kimseler de mevcuttur. Bu ekip, çalışmalarını, vakıf merkezinde en az üç kişilik gruplar tarafından icra edilen seminerler, Süleymaniye Vakfı Yayınlarından çıkan kitaplar, Kitap ve Hikmet Dergisi ve sosyal medya üzerinden paylaşılan video ve yazılarla gerçekleştirilmektedir.¹²⁸

126 Yüksel, *Mesaj*, 562-566; <https://www.youtube.com/watch?v=vz2pzl7h4nQ&t=1179s> (erişim tarihi: 01.06.2020)

127 Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 222; Kaşif Hamdi Okur, "Kur'an İslam'ı Söyleminin Fıkıh Usûlü Açısından Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği)", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Murteza Bedir v.dğr. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 357.

128 <https://www.suleymaniyevakfi.org/>, Youtube'de yayın yapan Fitrat Tv.

Abdülaziz Bayındır'ın din tasavvuruna baktığımızda özetle şunları söylemek mümkündür. Ona göre Kur'an'ın açıklanmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü birçok âyette Kur'an'ın Allah tarafından muhkem kılınıp açıklandığı bizlere bildirilmektedir. Eğer Allah'ın ayetlerini Allah'tan başkası açıklamaya kalkarsa kendisini Allah'ın yerine koymuş olur. Dolayısıyla hiç kimsenin onu açıklamak gibi bir görevi ve yetkisi olamaz. Hz. Peygamber'in tebyini de onun tebliğinden ibarettir. Bu bağlamda Allah Rasûlü'nün vazifesi muhkem ve müteşâbih ayetleri alıp ilgili bağlantıları oluşturarak Allah'ın yapmış olduğu açıklamayı bize bildirmektir.¹²⁹ Biz de o açıklamalara nasıl ulaşacağımızı öğreniriz ve o yoldan gideriz. Dolayısıyla bize düşen, Yüce Allah'ın yapmış olduğu açıklamalara bir usul çerçevesinde ulaşma gayreti göstermektir.¹³⁰

Söylem ve eylem olarak Kur'ancılık ekolüne yakın duran Abdülaziz Bayındır ve ekibi, bu ismin müsemmasında zikredilmeyi ise kabul etmemektedir. Nitekim ekibiyle birlikte "*Kur'ancılık Tehlikesi*" adıyla yayınladıkları videoda¹³¹ kendilerinin de Kur'ancı ekol içerisinde değerlendirildiklerini, söz konusu videonun da bu yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için kayda alındığını belirtmektedirler. Videoda Kur'ancılar genel hatlarıyla tarif edilerek bu kişilerin Kur'an anlayışları eleştirilmekte, gerekçe olarak da herhangi bir metot sahip olmadıkları ve sübjektif oldukları gösterilmektedir. Buna karşın Al-i İmrân sûresi 7. ve Fussilet sûresi 3. âyetleri delil getirilerek Kur'an'ı anlama faaliyetinin bir metot çerçevesinde ve Arapçayı ve ilgili konuyu bilenlerden oluşan en az üç kişilik bir ekip dâhilinde yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Kanaatimizce vakıf merkezinde icra edilen seminerlerde sürekli üç kişilik bir ekiple çıkılmasının sebebi de bu anlayışın tezahürüdür.

Bayındır ve ekibinin çalışma konumuz olan namaz ibadetine yaklaşımlarına göz attığımızda ise, bu noktada birçok telifatın olduğunu söylemek mümkündür.¹³² Özellikle namaz vakitleri¹³³ konusunda Abdülaziz Bayındır'ın

129 Bayındır ve ekibinin hadis ve sünnet anlayışı da bu görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Onlar Sünneti genel olarak klasik hadis usulü çerçevesinde kabul etmekte, Kur'an'ın açık bir kitap olduğundan hareketle sünnetin yeni bir hüküm koyma yetkisinin olmadığını, hadis ve sünnetin apaçık olan Kur'an'ın tebliği ve uygulaması olduğunu kabul etmektedirler. Bu bağlamda Kur'an'a muhalif kabul ettikleri hadisleri de sahih olarak değerlendirmemektedirler.

130 <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-dersleri/3-ali-imran-suresi-7-ayet.html> (erişim tarihi 02.06.2020); <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kurana-gore-resulullahin-tebyin-gorevinin-anlami.html>.

131 <https://www.youtube.com/watch?v=Hy-3PDdoVwM>, (erişim tarihi: 01.06.2020)

132 Yahya Şenol - Enes Alimoğlu, *İnsanlık Tarihi Boyunca O Namaz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016); Zeki Bayraktar, *Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet?* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 370 s./283-347; Fatih Orum, "Âyet ve Rivâyetlerin Reddettiği Bir İddia: 'Salât'tan Bihaber Ahfâd-ı Peygamber!'", *Kitap ve Hikmet* 4 (2014), 16-22; Vedat Yılmaz, "Herkesin Bildiği Namaz", *Kitap ve Hikmet* 4 (2014), 38-42; Zeki Bayraktar, "Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak", *Kitap ve Hikmet* 2 (2014), 23-29.

133 Daha ziyade sahur vaktinin tespitinde ortaya çıkan tartışma sebebiyle gündeme gelen bu

zaman zaman ülke gündemini de meşgul eden açıklamaları herkesin malumudur.¹³⁴ Diğer kaynaklardan faydalanmakla birlikte genel görüşü yansıttığı kanaatiyle Zeki Bayraktar'ın "*Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak*" isimli makalesi¹³⁵ özelinde söz konusu gurubun namaza bakışını tahlil etmeye çalışacağız. Geleneksel algının aksine namazın şekil ve uygulama kısmında gelenekteki anlamıyla sünnetin fonksiyonunu kabul etmeyen Bayraktar, Kur'an eksenli bir bakışa sahip olan saygıdeğer bir âlim olarak tavsif ettiği Hayri Kırbaşoğlu'nun "*Herkesçe bilinen bir gerçektir ki namaz, zekât, hac, oruç vb. ibadetlerden tutun, ceza, miras, evlenme vb. hukuki konulara kadar pek çok konuda Kur'an temel ilkeler vermekle birlikte genelde tafsilata girmemiştir*" şeklindeki ifadelerini eleştirmekte ve namaz ahkâmının bütünüyle Kur'an'da beyan edildiğini iddia etmektedir. Namazın vakitleri, şartları ve rükünlerini ispat hususunda bir kısım ayetleri¹³⁶ delil getiren Bayraktar, rek'at sayıları ve kılınma biçiminin ise önceki Resullerin ortak tatbikatından elde edildiğini ifade etmektedir. Bu meyanda namazın ilk peygamber Hz. Âdem'den beri var olan ve kıyamete kadar devam edecek olan mütevatir bir ibadet olduğunu, cahiliyede bu ibadetin bilinip uygulandığını, Hz. Peygamber'in bisseten önce de namaz kıldığını, aynı şekilde Yahudilerin de namaz ibadetini bildiklerini ve uyguladıklarını, hatta kıblenin tahvilinden önce Medine'deki Yahudilerin Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmış olabileceklerini söylemektedir. Bayraktar'a göre önceki ümmetlerin namazı ile bizim namazımız arasındaki tek fark, kıblenin tahvilidir.¹³⁷

Süleymaniye Vakfı Yayınlarından çıkan ve namaz konusunun müstakil olarak ele alındığı diğer bir eserde¹³⁸ ise namazların önceki peygamberlerden tevarüs eden mütevatir uygulamayla bilinmekte olduğu kabul edilmekle birlikte, Kur'an'ın her şeyi açıklayan bir kitap olduğu görüşünden mütevellit olsa gerek namazların vakti, namazın şartları, erkânı ve hatta tesbihatı da

konu, esasında sabah namazının vaktinin başlangıcı ile alakalıdır.

134 <https://www.suleymaniyevakfi.org/ramazan-ve-oruc/namaz-ve-oruc-vakitlerisadece-muslim-olanlar-icin.html>. (erişim tarihi: 03.06.2020); <https://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html>. (erişim tarihi: 03.06.2020); <https://www.suleymaniyevakfi.org/namaz/zikir-ve-namaz.html>. (erişim tarihi: 03.06.2020).

135 Bayraktar, "*Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak*", 23-29.

136 Bayraktar bunu yaparken aşırı tevillerde bulunmaktadır. Örneğin Al-i İmran sûresi 191. âyeti son oturuşa delil getirmektedir ki biz müellifin istidlal cihetini anlamakta zorlandığımızı belirtmeliyiz. (Bayraktar, "*Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak*", 26.) İlgili âyetin meali şu şekildedir: Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yattarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşüncüler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından kuru!

137 Bayraktar, "*Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak*"; Bayraktar, *Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet?*, 283-347.

138 Şenol - Alimoğlu, *İnsanlık Tarihi Boyunca O Namaz*.

Kur'an'dan delillerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda rek'at sayıları ile alakalı şu çıkarım zikre değerlidir:

“Nisa sûresi 101 ve 102. ayetlerde ifade edildiği gibi korku halinde namaz bir rek'attır. Demek ki yolculuk durumunda tam bir namaz iki rek'attır. Hûd 114. ve İsrâ 78. âyetlere göre günün ilk namazı öğle, son namazı sabahdır. O zaman Bakara sûresi 238. âyette bahsedilen orta namaz akşam namazıdır. Orta namaz akşam namazı olduğuna göre hem yeri/vaktinin hem de rek'at sayısının orta olması lazımdır. Buna göre orta namaz üç rek'at olmalıdır. Üç rakanının orta olabilmesi için dörde ihtiyaç vardır. O zaman diğer namazlardan en az biri dört rek'atlı olmalıdır. Sonuç olarak namazlardan sadece bir tanesi üç rek'at, en az bir tanesi iki rek'at, yine bir tanesi de dört rek'at olmalıdır. Zaten uygulama da böyledir. Dört rek'attan fazla namaz yoktur.”¹³⁹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur'ancılık hareketini metotsuz ve indi olmakla itham eden Bayındır ve ekibinin naklettiğimiz bu yorumla aynı vartaya düştüklerini söylemek mümkündür. Aynı şekilde Sübhaneke duasını okumak, son oturuş, Tahiyât okumak, Salli-Bârik dualarını okumak, Rabbena duasını okumak, selam vermek, sehiv secdesi yapmak gibi namazla alakalı bir kısım hususlarda ayetlerden değil de sünnetten kaynaklar vermesi müellifin içine düştüğü bir tezat olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰

Sonuç

Hint alt kıtası, Mısır ve ülkemizdeki Kur'ancılık ekolü mensuplarının namaz ibadetinin mahiyetine dair serd ettikleri görüşlerin tespit ve tahlilini ana hatlarıyla ele aldığımız bu çalışmada varmış olduğumuz sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür;

1- On dokuzuncu yüzyıl, Müslümanlar için talihsiz bir zaman dilimidir. Çünkü dünya tarihindeki hâkimiyetlerini kaybeden ve yöneten konumundan yönetilen konumuna düşen Müslümanlar, hala aşılamayan büyük bir medeniyet krizinin içine düşmüşlerdir. Hâl çaresi bağlamında birçok fikrî ve siyasî cereyanın teşekkül ettiği bu dönem, çalışma konumuz Kur'ancılık ekolünün de ortaya çıktığı dönem olarak dikkat çekmektedir.

2- Batı etkisinin bütün yönleriyle hissedildiği bir zaman diliminde neşvünema bulan Kur'ancılık ekolünün söylem ve hareket tarzının ortaçağ Avrupasında kiliseye başkaldıran Protestan anlayışın temel umdeleriyle benzerlikler arz etmesi bu ekolün bilerek veya bilmeyerek batıdan etkilenmiş olduğunu söylemeye imkân vermektedir. Nitekim Seyyid Ahmed Han ve Abduh'un Luther referansları bu bağlamda önemlidir. Ayrıca bu ekolün ilk

139 Şenol - Alimoğlu, *İnsanlık Tarihi Boyunca O Namaz*, 35-37.

140 Şenol - Alimoğlu, *İnsanlık Tarihi Boyunca O Namaz*, 82-89.

olarak Hint alt kıtası ve aynı tarihlerde Mısır'da ortaya çıkmasıyla, anılan bu ülkelerin emperyalistler tarafından işgal edilen ilk İslam toprakları olması arasında bir alakanın varlığı da aşikârdır.

3- Ülkemizde Kur'ancılık ekolü farklı tonlarda dile getirilmiştir. Meâlcilik, Kur'an İslâm'ı, Kur'an'a dönüş, Kur'an bize yeter, indirilen din vb. tabirlerle ifade edilen söz konusu ekol, hiçbir zaman fiili sömürge haline getirilemeyen ülkemizde Hint alt kıtası ve Mısır'a nispetle daha geç dönemde karşılık bulmuştur. Ancak iki binli yıllardan sonra özellikle iletişim vasıtalarının yaygınlaşmasıyla ciddi taraftar bulduğunu söylemek mümkündür.

4- Kur'ancılık ekolü, her ne kadar kökeni hakkında bazı ihtilaflar olup izdüşümleri İslam'ın ilk asırlarına kadar götürülse de, modern döneme özgü bir harekettir. Belli usûl ve esaslar dâhilinde hareket etmediği içindir ki, müntesipleri arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ekol, ortak vasıf olarak Kur'an'ı tek ve yeter kaynak kabul etmekte, bu meyanda sünneti, mezhepleri ve gelenek olarak isimlendirilen dini müktesebatı reddetmektedir. Bir kısım âyetlerin literal anlamından hareketle, Kur'an'ın her şeyi kapsadığını iddia eden ekol mensupları, metin merkezci bir anlayış geliştirerek her şeyi Kur'an'dan çıkarmaya tevessül etmişler ve te'vil kapısını sonuna kadar açmışlardır.

5- Çalışmamızın genelinde de görüldüğü üzere söz konusu ekol sahiplerini, sünnetin kaynak değerini ibtidaen reddedenler ve ilkesel olarak kabul etmekle birlikte kaynaklık değerine haiz sünnetin sınırlı olduğunu -Kur'an'a muvafık olması şartıyla- iddia edenler olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Haddizatında bu ikinci kategoride yer alan söylem sahiplerinin, namaz gibi fiili mütevatir kategorisinde yer alan hususlarda sünneti ve geleneği dikkate aldıklarını söylemek mümkündür.

6- Salât/Namaz, Kur'an'da bütün peygamberlere emredilen çerçeve bir ibadettir. Kur'an'da birçok ayette namazın önemi beyan edilirken, nasıl edileceğine dair malumat oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla peygamberler vasıtasıyla bütün insanlara emredilen salâtın şekil ve şartları açısından mübhem bırakılması, bizi, salâtın Hz. Âdem'den günümüze kadar zaman ve zemine bağlı olarak bir kısım değişiklikler geçirmiş olabileceği kanaatine sevk etmektedir. Bu takdirde salâtın uygulamasıyla alakalı bir kısım hükümlerin bizzat peygamberler eliyle inananlara aktarılması doğaldır. Nitekim kıldığımız salâtın/namazın şekil ve uygulamasıyla alakalı birçok hükmün Hz. Peygamber'in sünnetiyle sabit olması da bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

7- Bugün namaz diye bilinen ibadet formunun on dört asırdır herhangi bir değişikliğe uğramadan bizzat Hz. Peygamber tarafından eda edildiği şek-

liyle günümüze ulaştığı, herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Dünyadaki Müslüman nüfusun kahir ekseriyetinin –Kâbe örneğinde de görüldüğü üzere– aynı şekilde namaz kılması bunun en büyük ispatıdır. Dolayısıyla bir kısım Kur'ancılar tarafından, Allah Resulüne aidiyetinde şüphe olmayan namaz için Kur'an'ı öne sürerek farklı formlar oluşturmaya çalışmak isabetli bir yaklaşım değildir.

8- Namazın uygulamasıyla alakalı bazı hükümlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini kabul etmeyen bir kısım ekol mensuplarının namazın Hz. İbrâhim'den beri Mekke ve çevresinde bilindiği, dolayısıyla şekil ve biçim olarak namazın cahiliyye toplumunda var olduğu ve Hz. Peygamber tarafından oradan alınıp devam ettirildiği iddiası sağlam delillere dayanmamaktadır. Hem Enfâl sûresi 35. âyet, hem Hz. Peygamber'in hadisleri hem de yapılan araştırmalar bu iddiayı reddetmektedir.

9- Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in namazı Yahudilerden aldığı iddiası da mesnetsizdir. Yapılan çalışmalar ortaya koymuştur ki namaz, hiçbir şekilde başka bir din veya gelenekten tasarruf edilerek alınmış bir ibadet değildir. Son birkaç yüzyıldır oryantalistler tarafından dillendirilen, namazın köken olarak İslâm öncesi Ortadoğu kaynaklı dinlerde –Yahudi, Hıristiyan, Pers- var olduğu iddiası doğru değildir. Hakikat bunun tam tersidir. Evet, Müslümanlarla Yahudilerin etkileşim içerisinde oldukları bir vakıdır. Ancak namaz konusunda etkilenen ve bu etkileşimden sonra ibadetlerinde namazı andıran ritüellere yer vermeye başlayan Yahudilerdir. Hakikat bu minvalde olmasına rağmen bazı ekol mensuplarının sünnetin kaynak değerini reddetme pahasına oryantalistlerle aynı söylem birlikteliğine düşerek Hz. Peygamber'in namazı Yahudileri taklit ederek aldığı iddiası, tam bir acziyet durumudur.

10- Kur'an'da namaz vakitlerine zımnen işaret edilmektedir. Ancak bu işaret zannîdir, kesinlikle katiyet ifade etmemektedir. Aynı şekilde korku namazından bahseden âyet¹⁴¹ hariç namazların rek'at sayıları hakkında Kur'an'da herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Buna karşın, bilinen namaz formunu kabul edip her şeyin Kur'an'da açıklandığını iddia eden bazı Kur'ancıların, namazla alakalı bütün detayları Kur'an'dan temellendirmeye çalışmaları, özünde metin merkezci olan ekol mensuplarını aşırı yorumlara düşmekten kurtaramamıştır. Günde kaç vakit namaz olduğuna dair yorumlar, namazların vakitleriyle alakalı ihtilaf edilen hususlar ve namazların rek'at sayılarıyla alakalı yapılan çıkarımlar bu bapta zikredilebilir. Ancak Hüseyin Atay gibi, namazı olduğu gibi kabul edip bu noktada sünnetin fonksiyonunu kabul eden söylem sahiplerinin olduğu da vurgulanmalıdır.

Kuşkusuz namaz, İslâm toplumunun en gözde ibadetidir. İster vaktinde eda etmiş olsun, ister etmemiş olsun asgari düzeyde kendisini Müslüman kabul eden herkesin namaz ile bir ilişkisi mevcuttur. Kimisi huşu ile kılamaktan, kimisi bazen kılamamaktan kimisi de cumadan cumaya kılmaktan yakınsa da herkesin namaza karşı büyük bir saygısı vardır. Ancak söz konusu ekol sahiplerinin Müslümanları bir araya getiren ve eylem birlikteliğine hazırlayan böyle önemli bir ibadet hakkında bile bu denli ihtilafa düşmeleri; bunu sosyal medya, TV ve diğer iletişim kanallarında aleni bir şekilde dile getirmeleri zaten hâlihazırda namazla alakası çok kuvvetli olmayan lakin bundan muzdarip olan ümmetin namaza bakışını daha da karmaşık hale getirecek veya en azından onun namazına müspet bir katkı sağlamayacaktır.

Gelinen noktada bir kez daha vurgulamak gerekir ki, Müslümanları içeri- sine düştükleri buhrandan çıkarıp yeniden maddi ve manevi kalkınmalarını temin etmek gibi ulvî bir maksada mebni olarak ortaya çıkan Kur'ancılık ekolünün, şiar-ı İslâm'dan sayılan ve Müslümanların manevi sigortası kabul edilen namaz ibadeti hakkında herhangi bir ittifakları yoktur. Bu bağlamda, cahiliyye adetlerinden Yahudi tefilasına, aydınlanmadan oryantalizme, te'vil- den tahrife bir kısım referanslarla vakit/şekil/mahiyet açısından namaz ibadetini temellendirmeye çalışmaları, söz konusu ekol sahiplerinin ilkesiz ve tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde bu söylem sahiplerinin ümmetin selameti için çabaladıklarına dair hüsnü zannımızı muhafaza etmeye çalışsak da bir ibadet özelinde dahi bu şekilde ihtilafa düşmeleri neye niyet neye kısmet babında tam bir fiyaskodur. Çünkü doğru hedefe ulaşmak için halis niyet kâfi değildir. Bununla birlikte doğru bir düşünce yapısı ve sağlam bir usul anlayışı da olmazsa olmazdır.

Sonuç olarak söyleyecek olursak; Kur'ancılık ekolünün en büyük handikabı usulsüzlüktür. Kur'an ile mümin arasındaki bütün engelleri kaldırmayı amaçlayan bu ekol mensupları, bizzat Kur'an'ın mübeyyin ve üsve-i hasene olarak takdim ettiği Hz. Peygamber'i ve ondan tevarüs eden geleneği göz ardı etmekte tereddüt etmemiş, bunun yerine metin merkezci bir anlayışla yeni Kur'anlar ihdas etmekten geri durmamıştır. Özellikle iletişim imkânlarının gün be gün gelişip yaygınlaştığı günümüz dünyasında ittifak edilen dini pratiklerin bu şekilde bilgi kirliliğine sebep olacak tarzda tartışılması, modern aklın tasallutundaki Müslüman zihin yapısı için ciddi sakıncalar barındırmaktadır.

Kaynakça

- Adam, Baki. "Sinagog". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/222-224. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi Halil b. *Kitâbü'l-'ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.
- Ali, Cevad. *Târîhu's-salâti fi'l-İslâm*. Bağdat, ts.
- Altınsu, Lütfi. "Ne Yapmak İstedik". *Kalem* 19-24 (1989), 18.
- Arslandaş, Nuh. *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016.
- Atay, Hüseyin. *İslam'ı Yeniden Anlamak*. Atay yayınları, 4. Basım, 2015.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*. Ankara: Atay Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân Ansiklopedisi*. 30 Cilt. İstanbul : Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), ts.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Balcı, İsrail. *Hız Peygamber ve Namaz*. Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Baljon, J.M.S. *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 2000.
- Bayraktar, Zeki. *Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet?* İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Bayraktar, Zeki. "Kur'an'ın İçinde Resimli Namaz Hocası Aramak". *Kitap ve Hikmet 2* (2014), 23-29.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî el-. *Ensâbu'l-Eş-râf*. thk. Suheyl Zekkâr. 13 Cilt. Riyad: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Kur'an ve Sünnet İlişkinde Farklı Bir Yaklaşım: Kitabı's-Sünne*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Bırışık, Abdülhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. Klasik Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2* (1996), 1-94.
- Düzgün, Şaban Ali. "Hüseyin Atay". *Çağdaş İslam Düşünürleri*. ed. Çağfer Karadaş. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Ensari, Abdurrahman. "Namaz Âyetleri Bağlamında Kur'ân-Sünnet İlişkinde Dair Bir Tartışma". *EKEV Akademi Dergisi* 76 (2018), 15-34.
- Eş-Şeyhalî, Sabâh Nâci. "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri". çev. Mustafa Ölmez. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 651-666. <https://doi.org/10.33420/marife.430989>
- Güç, Ahmet. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/207-212. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Gündüz, Şinasi. "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet". *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 215-238.
- Gürkan, Salime Leyla. "Rabbâniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/376-377. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.

- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Hâcir, Cemal b. Muhammed b. Ahmed. *el-Kur'âniyyûne'l-Arab ve mevkıfuhum mine't-tefsir : dirâse nakdiyye*. Cidde: Daru't-Tefsir, 2015.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Otto, 3. Basım, 2018.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "İsrâil (Benî İsrâil)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/193-195. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/212-218. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ, 2. Basım, 1955.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî. *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1978.
- İlahibahş, Hadim Hüseyin. *el-Kur'âniyyun ve şübühatuhum havle's-sünne*. Taif: Mektebetü's-Siddik, 2000.
- İmâre, Muhammed (ed.). *el-A'malü'l-kamile li-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*. 5 Cilt. Beyrut-Kahire: Daru's-Şurûk, 1993.
- Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selame. 8 Cilt. Riyad: Daru Taybe, 1997.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet : Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 15. Basım, 2018.
- Mansûr, Ahmed Subhî. *el-Kur'an ve kefâ masdaran li't-teşrii'l-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'l-İntişari'l-Arabi, 2005.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Kur'ân İslam'ı Söyleminin Fıkıh Usûlü Açısından Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği)". *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*. ed. Murteza Bedir vd. 353-377. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Orum, Fatih. "Âyet ve Rivâyetlerin Reddettiği Bir İddia:'Salât'tan Bihaber Ahfâd-ı Peygamber!' Kitap ve Hikmet 4 (2014), 16-22.
- Örs, Hayrullah. *Musa ve Yahudilik*. İstanbul : Remzi Kitabevi, 2015.
- Öz, Mustafa. "Seyyid Ahmed Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/73-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Özel, Recep Orhan. "Kur'âniyyûn Akımının Mısırlı Bir Mümessili: Muhammed Ebu Zeyd (H. 1349/M. 1930) Örneği". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 55-81.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'daki İslam*. İstanbul: Yeni Boyut, 49. Basım, 2018.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*. çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. "el-İslâmu hüve'l-Kur'ânu vahdeh". ed. Muhammed Reşîd Rızâ. *el-Menar* 9/7 (1906), 515-525.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. "Kelimetü insâf ve itirâf". ed. Muhammed Reşîd Rızâ. *el-Menâr* 10/2 (1907), 140.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Karâîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/424-426. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?* İstanbul: Hikav Yayınları, 2018.
- Şen, Ercan. "1980 Sonrası Dergilerde 'Kur'ancılık' ve 'Mealcilik' Tartışmaları". *"Bir Başka Hayata Karşı" 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler*. ed. Lütfi Sunar. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Şenol, Yahya - Alimoğlu, Enes. *İnsanlık Tarihi Boyunca O Namaz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid. *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-turâs, 1987.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr. *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Wensinck, A. J. "Salât". *İslam Ansiklopedisi*. 10/111-123. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.
- Yaşar, Mehmet. "Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Câhiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salât". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206.
- Yılmaz, Vedat. "Herkesin Bildiği Namaz". *Kitap ve Hikmet* 4 (2014), 38-42.
- Yüksel, Edip. *Mesaj: Kur'an Çevirisi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016.
- Yüksel, Edip. *Norşin'den Arizona'ya Sıradan Bir Adamın Sıradışı Öyküsü*. Ozan Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Zaza, Hasan. *el-Fikrû'd-dînî'l-İsrâilî etvâruhu ve mezahibuhu*. Me'hedü'l-buhusi ve'd-Dirasati'l-'arabiyye, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.